

Ölüm Mekânından Hayata Bakış: Siirt Kent Mezarlıkları Üzerinden Sınıfı, İktidarı ve Toplumsal Cinsiyeti Anlamak

DOI: 10.26466/opus.537882

*

Muhammet Öksüz*

*Arş. Gör. Siirt Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Siirt/Türkiye

E-Posta: muhammetoksuz@siirt.edu.tr ORCID: [0000-0002-2255-3111](https://orcid.org/0000-0002-2255-3111)

Öz

Mekân kavramı zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsal ile tarihsel olanı birbirine bağlar. Mekânlar incelenirken kültür ve aynı kültürün tarihinin de incelenmesi bir zorunluluk haline gelir. Mutlak olarak var olan mekânın üzerine inşa edilen kurgular ve örüntülerle mekân toplumsallaşır. İnsan bedeninin kendisinden inşa ettiklerine kadar tüm bu süreci kapsar. Nekropolitan alanlar kültürün bir parçasıdır ve mutlak mekân üzerine inşa edilen toplumsal mekânlardır. Modernleşme öncesinde nekropolitan alanlar kentlerle iç içeyken modernleşme ile beraber kentlerden soyutlanmışlardır. Ayrıca kişilerin ölüm biçimleri, nedenleri, ölüm ve ritüelleri de şekil değiştirmiştir. Hatırlatma ve unutmaya unsurları sürekli olarak yeniden inşa edilmiş ve parçalanmıştır. Şüphesiz ki bu parçalanma ve inşa etme süreci iktidardan bağımsız değildir. Ölümün herkese eşit bir şekilde geldiği sürekli olarak ifade edilse de aslında insanlar nasıl yaşıyorlarsa öyle de ölüyorlar. Yaşam üzerindeki sınıf, statü, soy, toplumsal cinsiyet vb. kavramlar ne ifade ediyorsa ölüme giden süreç, ölümün kendisi ve nekropolitan alanlar da benzer şeyleri ifade etmektedir. Bu çalışmada nekropolitan alanlardaki sınıf, statü, toplumsal cinsiyet, iktidar kavramları sorgulanmış, nasıl parçalandıkları ve yeniden üretildikleri çözümlenmiştir. Sınıf, iktidar ve toplumsal cinsiyet okumalarını genişletmek amacı ile mezar görevlisi ve mezar kazıcısı olmak üzere beş kişi, mezarlıklar müdürlüğünde çalışan bir kişi ve bir gazeteci ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Görüşme metinleri çözümlenerek betimsel analiz yapılmıştır. Mekânın tarihsel olması ve iktidar kurma araçları tarafından organize edilmesi bağlamında Başbakanlık Osmanlı Arşivinden ve diğer Osmanlıca kaynaklardan, Siirt ile ilgili mezarlıkları içeren belgeler çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mekân, Ölüm, Nekropolitan, Sınıf, İktidar, Toplumsal Cinsiyet

Look at Life from Death: Understanding Class, Power and Gender on Siirt City Necropolis

*

Abstract

The space connects the mental and the cultural, the social and the historical. While the space is being examined, the examination of culture and history becomes a necessity. The space of fiction and pattern built on the absolute space is socialized. This process that it covers the human body and all things that are produced. Negropolis areas are a part of the culture and social spaces. While before The Pre Modernization, the negropolitan areas were intertwined with the cities, isolated from the cities together with modernization. In addition, the forms of death, causes, death and associated rituals have changed shape. Reminder and forgetting elements are constantly rebuilt and fragmented. Undoubtedly, this fragmentation and construction process is not independent of power. Everyone is constantly told that death is equal. However, people die as they live. The concepts of class, status, race and gender represent a lot of things about life. The same concepts are similar for death. The concepts of class, status, gender and power in the neglected areas have been examined. These concepts are dismantled how reproduced and resolved through negropolitan areas. In order to better understand the process, four people (including the grave officer and grave digger) have been interviewed with a person working in the cemetery directorate. In addition, in-depth interviews have made with a journalist who has been broadcasting continuously in Siirt for 55 years. Interview texts have analyzed and discoursed. Ottoman documents have been examined due to the historical and power-building areas of the space.

Keywords: Space, Death, Necropolis, Class, Power, Gender

Giriş

Herhangi bir şehre veya kırsal alana gittiğinizde şehrin öteki sakinlerinin yer aldığı mezarlıklar dikkatinizi çeker. Karşılaşılan bu mezarlıklar kişilerin bireysel belleklerine göre farklı fakat temelde aynı kavramı hatırlatır: ölüm. Ölüm bir geçiş ritüeli olması sebebiyle toplumlar için önemli bir kavramdır. Nitekim toplumların ilk etkinlikleri hayatta kalmak bir bakıma da ölmek ile ilgilidir (Bauman, 2012, s.15). Ölüm, toplumları yeniden inşa eder ve grupların toplumsallaşmasını sağlar. İster bireysel ister toplumsal olsun hayat belli ölçülerde ölümden kaçmaya ve ölüm-hayat dengesini oluşturmaya programlanmıştır.

Bu noktadan sonra çalışmaya da konu olan kabristanlar, ölüm mekânları olarak önem kazanmaktadır. Kabristanlar sadece oradaki sakinlerin hayatlarından değil aynı zamanda ilk bakışta göremediğimiz pek çok şeyden bahseder (La Pérouse, 2016, s.231). Kabristanlar ve mezar taşları, sadece mezardaki kişiyi değil, arkasından onun için mezarı yaptıran kişilerin sosyal durumlarını, sanatsal görüşlerini, kültürlerini, dini görüşlerini, yaşam tarzlarını, onların coğrafi koşulları ve ölümü nasıl algıladıklarını bize yansıtır (Elitez, 1996). Toplulukların hangi kültürlerle etkileşimde olduklarını ve kültürel tarihlerini de ifade eder. Kabristanlar, bazı durumlarda teselli eder ve bir bitiş noktası olarak görülür (Tuan, 2015, s.97). Kişilerin ölme biçimleri, hatıraları, yaşayış tarzları, siyasi ve ideolojik görüşleri, kültürel aidiyet ve kimlikleri (Sağır 2017, s.23) bazen kabristanların parçası haline gelmektedir. Gösterişli mezar taşları, tüketicilerin maddi güçlerini gösteren ve sınıflar arası farklılıkları da vurgulayan sembollere dönüşebilmektedir. Bu farklılıkların yanında kabristanların fiziksel mekândaki konumları bile kabristanın toplumsal ve ekonomik değeri farklılaşabilmektedir. Çünkü kabristanlar maddi güce ve sınıflar arası farklılığa göre biçimlenebilmektedir.

Ölümlerin mekânı olan kabristanlar (nekropolitan) gündelik hayatın bir parçası konumundadır. Fakat zaman içerisinde ölüm ve nekropolitan mekânlarının algılanış biçimi farklılaşmıştır. Bu mekânlar gündelik hayatın bir parçasıyken modernleşme ile beraber eskiden olduğu gibi ruhun manevi yolculuğu ile özdeşleştirilmesi durumu önemini yitirmiştir. Bu durum, ölümün ve nekropolitan alanlarının somut veriler ile bilimsel araştırmaların konusu olmasına sebep olmuştur (Spellman, 2017, s.253).

Gündelik hayatın bir parçası olan nekropolitan mekânlar bu bakış açısıyla gündelik hayata entegre olamayan kent mekânlarına dönüşmüş ve yerleşim alanlarından uzaklaştırılmıştır. İnsanlık ölüm kavramından ve onun hatırlatıcısı olan kabristanlardan kurtulmanın bir yolu olarak yaşam ve ölüm mekânını kamusal alandan ayırmayı seçmiştir. Bu haliyle nekropolitan alanlar ilk halinde olduğu gibi yeniden kapatılma yerine dönüşmüş ve “ölülerin gettosu” olmuştur (Bauman, 2012, s.38).

Nekropolitanların tarihi genelde şehirlerin kuruluş tarihleriyle benzeşmektedir. Batı kültüründe Oldtown denilen şehir kuruluş çekirdekleri çevresinde ortaya çıkan toplu kabristanlar zaman içerisinde, nüfusun büyümesi ve şehrin gelişimi ile beraber bu mekânlar kent içi alanlara dönüşmüştür. Bu nekropolitan mekânlar parsel parsel bölünerek yüksek, tel örgülü duvarlarla kentten ayrıştırılmıştır. Ölüme bu kadar yakınken ölümü ve mekânını bu kadar uzak görme isteği modernleşmenin bir uzantısıdır. Nekropolitanların incelenmesi göçlere, yerleşim tarihinin incelenmesine ve bunun üzerinden çıkarımlar yapılmasına imkân tanımaktadır. Kabristanlarda mezar taşlarına yazılmış olan şehir/ilçe/köy adları, ölen kişilerin göç ettikleri yerler ve yaşadıkları şehirler hakkında bilgi vermektedir. Kabir taşına yerleşim yerini yazma ile sonuçlanan aidiyet hissi nekropolitanları bazı alt kategorilere ayırmaktadır. Tek bir nokropolitan mekânında aynı şehir/ilçe/köyden göç etmiş gruplar kendi içerisinde farklı farklı organize olabilmektedir.

Nekropolitan alanlarda incelendiğinde hem ekonomik hem de sosyal sınıf bağlamında bir tabakalaşma göze çarpmaktadır. Özellikle büyük şehirlerde olduğu gibi kabirlerin belli bir fiyat karşılığı satılması ve bu kabir alanlarının konumları, belli merkezlere uzaklığı veya yakınlığı gibi etkenler fiyatın değişmesinde neden olduğundan bu durum sınıfsal ayrımı da neredeyse zorunlu hale getirmektedir. Sermayenin bütün kılcal damarlara girme ve orada yuvalanıp dal budak salma girişimleri sonucunda mezarlıklar üzerinden de “arsa” spekülasyonları yapılabilmektedir. Yoksul kişilerin mezarlıklarının şehrin en uzağında (yoksul mahallelerin en uzağa konumlanmaları gibi) konumlanması buna örnek olarak gösterilebilir. Bu sadece iki farklı mekânda organize edilmiş kabristanlar için geçerli değil

aynı zamanda bir kabristan içerisindeki farklı alanlar için de geçerli olmaktadır. İstanbul Pierre Loti Mezarlığı¹ ile Alibeyköy Mezarlığı² arasında farklılıklar olduğu gibi her bir mezarlığın kendi içerisinde de farklılıklar vardır. Aynı mekânsal alanda bile eşitsizlik mekanizmaları mekânı parçalamaya devam eder (Alpman, 2016, s.172). Nekropolitan mekânında söz konusu olan bu farklılık aslında kabristana geliş sürecindeki olası farklılıklara da işaret etmektedir. Belli ölçüde aslında insanlar nasıl yaşıyorlarsa öyle de ölmektedir. Bu bir insanın doğumundan ölümüne kadar ki süreçte yaşamış olduğu eşitsizliklerin bir yansımasıdır. Nekropolitan mekânındaki eşitsizliği anlamlandırmak için ölüm ve yaşam içerisindeki eşitsiz sınıf ilişkilerine değinmek gerekmektedir. Çünkü bu sınıfsal ayrışma ve eşitsizlik nekropolitan alanlarında başlamış değildir. Ölen kişinin hangi sebeple öldüğü, nerede nasıl öldüğü, hangi araçlar öldüğü veya öldürüldüğü sorularının cevabı bu eşitsiz ilişkileri açıklamaktadır. Örneğin kişilerin ölümünden sonra sala okunurken ölen kişinin statüsüne bağlı olarak salayı okuyan kişinin sesinin güzelliği ve salanın uzunluğu arasında eşitsiz bir ilişki vardır. Üst sınıftan bir kişi öldüğü zaman akraba, soy ve klan gibi tüm ilişkiler salada açık edilirken alt sınıftan birisinin ölümünde böyle bir durum söz konusu olmamaktadır³. Bu sınıfsal ayrışma sala ile başlamadığı gibi onunla da bitmez, cenaze namazına gelen kişilerin sayıca fazla oluşu ile ölen kişi arasında da bir ilişki vardır. Cenaze törenleri kalabalık ise ölen kişinin zengin olduğu, toplum tarafından sevildiği ve iyi bir insan olarak bilindiği sonucuna ulaşılır. Kalabalık olmayan cenaze törenlerinde ise bu durumun aksine ölen kişi hakkında olumsuz düşünüldüğü iddia edilebilir. Bu durumu salt ekonomik sınıfla açıklanması zordur. Bu sürece sosyal ve kültürel sermaye de dâhil olmaktadır.

Ayrıca hava durumları ile cenaze merasimlerinin birleşmesi de ayrı sınıfsal ifadeleri beraberinde getirmektedir. Cenaze namazı kılınması sırasında hafif çisenti şeklinde yağmurun başlaması ölünün iyi birisi olduğu ve “Allah’ın rahmetiyle” yolcu edildiği şeklinde yorumlanabilir. Kişinin öl-

---

¹ İstanbul’un Haliç’ine bakan, yüksek fiyata mezarlıkların satıldığı, sermayenin toplulaştığı ve üst sınıfın yaşadığı bir çevre.

² Orta ve alt sınıfın yaşadığı ve nispeten sermayenin daha az yoğunlaştığı bir alan.

³ Hasta taşıyan ambulansın siren sesinin yüksekliği ve uzunluğu ile taşınmakta olan kişinin varsayılan toplumsal değeri arasında doğrudan bir ilişki vardır (Bauman, 2012,s.179).

düğü ay ve gün arasında da bir hiyerarşi vardır. Cuma akşamı, Kadir Gecesi ve Ramazan ayı içerisinde ölmek ile kişinin gideceği yer (cennet) arasında ilişki kurulabilir. Bu hiyerarşi dünya ile de sınırlı kalmaz, “öteki tarafa” da intikal eder. Bazı durumlarda sınıf ve statüye bağlı olarak ölünün defnedilme süresi de değişmektedir. Toplumsal statü bakımından alt tabakada olan birinin ölümünde ertesi gün defin gerçekleşirken üst tabakadan biri için birden fazla gün beklenebilmektedir (Bauman, 2012, s.72).

İnsanların ölüm anında yüzlerinin aldığı ifade de hiyerarşıktır. Cesedin canlı/diri olması bilhassa istenen bir şeydir. Yüzünün nurlandığına ilişkin söylemleri pekiştirecek şeyler inşa edilir. Bazı topluluklarda (Hristiyanlarda olduğu gibi) ölüye makyaj yapılarak ceset güzelleştirilerek teşhir edilir. Kişinin yüzünün parçalandığı, elektrikle çarpılarak öldüğü vb. durumlarda ceset ziyaretçilere gösterilmez. Ölen kişinin çenesinin düşmesi için bağlanması ve ceset soğumadan gözlerinin kapatılması cesede yapılan güzellemelerdir. Gözü açık gitti, yüzü kararmıştı gibi yorumlara sebep olacak bir cesetle karşı karşıya kalmak hem kişinin hayattayken yapıp ettikleri ile hem de öteki tarafa ilişkin yorumlara sebep olacağından istenen bir durum değildir.

Ölüm oranları ülkelere, şehirlere ve şehir içi alanlara göre değiştiği gibi şehir içerisinde etnik ilişkilere ve sınıfsal yapıya göre de değişmektedir. Kişilerin ölüm şekli ile onların dâhil oldukları sınıflar arasında da ilişki vardır. Bir toplumu en çok neyin öldürdüğü de önemli göstergeler arasındadır. Ölüme sebep olan bir etmen her sınıfa ya da gruba aynı etkiyi/tepkiyi vermemektedir⁴. Ölümün adlandırılması da bu konu açısından önemlidir: Ölen kişi için öldü, vefat etti, etkisiz hale getirildi, şehit oldu, kurban gitti (töre, cinayet, namus), imha edildi, kırıldı, can verdi, vuslata erdi gibi ifadeler kullanılır. Bu ifadelerin bu şekilde farklılaşması ölüm üzerinden iktidar kurulduğu ve bunun sürekli olarak üretildiği sonucunu doğurmaktadır⁵. Yukarıda yaşamın içerisinde ifade edilen eşitsiz ilişkilerin

---

⁴ 1995 yılında Chicago’da ve 2003 yılında Paris’te ortaya çıkan sıcak hava dalgası insanları rastgele öldürmemiştir. Sıcak hava dalgası kurbanlarını belirli bir ırktan, toplumsal sınıftan ve etnik kategorilerden seçmiştir (Becker, 2017, s.225).

⁵ Sturken (2002, s.385) 11 Eylül saldırısı sonucu ölen kişilerin medyada yer bulma biçimlerini incelediği çalışmasında polislerin hikâyesinin güvenlik görevlilerinkinden, sermaye sahibi olanların sermayesi olmayana göre daha fazla ayrıcalıklı olduğunu ve ölü hiyerarşisi yaratıldığını tespit etmiştir.

varlığı nekropolitan alanlarında da eşitsizliğin sürmesine de neden olmaktadır.

Nekropolitan alanlarında toplumsal cinsiyete ilişkin bazı farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Cinsiyete bağlı olarak mezar türü, mezar derinliği, mezar işaretleri ve mezar yönü değişiklik gösterebilmektedir (Doğan 2006, s.28). Ancak bunun dışında örneğin kadınlar ile erkeklerin farklı kabristanlara gömülmeleri ya da aynı kabristan içinde farklı yerlere gömülmeleri gibi cinsiyete bağlı gömüt uygulamaları da görülebilmektedir. Kadın mezarları erkek mezarlarından daha derin olabilir. Müslüman mezarlarında yaygın olarak görülen bir özellik kadınların (yaklaşık 1,5m) erkeklerden (yaklaşık 1-1,3m) daha derin gömülmeleridir (Doğan 2006, s.28). Bunun nedeninin omuz ve göğüs farkının dolayısıyla cinsel özelliklerin kapatılması ve ölümlerin cinsiyetsizleştirilmesi olabileceği öne sürülmektedir (Simpson 1995, s.242).

Yukarıda ifade edilenlerin tamamı mekândan bağımsız değildir. Mekân kavramı zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsal olanla tarihsel olanı birbirine bağlar (Lefebvre, 2016, s.25). Mekân olmadan, zihinsel olan bellekte yer tutamaz. Zihinsel mekân her ne kadar fiziksel mekândan ayrı gibi gözükse de bunlar aslında iç içedir. Çünkü insanın ancak gördüğü, kavradığı ve içinde bulunduğu, yani bilebildiği mekân üzerinden hatırlar. Bu hatırlama yaşanan toplumun kültüründen ve iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. Başka bir deyişle zihinsel mekân aynı zamanda toplumsal mekânı da kapsar. Mekân sürekli olarak üretilir, parçalanır ve yeniden ele alınır. Her toplum da bir mekân üretir, bunu parçalar ve yeniden üretir. Mekân toplumsal olduğu gibi toplumlarda mekânsaldır. Mekânın kendisi toplumsallık dışında var olabilir fakat örgütlenme ve toplumsal aktarımın anlamı, dönüşüm ve deneyim mekân olmadan var olamaz (Soja, 2017, s.112). Topluluklar, üretim biçimleri benzer olsa da farklı mekânlar üretir. Bunu yaparken de üretim tarzları ve parçalayış tarzları değişebilmektedir. Dün var olan bir mekânın bugün yok oluşu/edilmiş oluşu da belli ölçüde yeniden üretimdir. Toplumsal olan mekânlar zamanın ve mekânın avuç içine alınmasına fırsat verir. Nitekim bazen birkaç farklı ideoloji ve politik hafıza siyasetine mekânlık yapan; bazen birbirinin üstüne binen, bazense çok uzak düşen birimlerden oluşan hafıza yelpazesi (Deniz, 2015, s.25) zamanın ve mekânın bir aradallığını ifade eder. Neyi ne

kadar avuç içine alacağınız, hangi zamanı ve mekânı yeniden üreteceğiniz iktidar tarafından belirlenir.

Bazı durumlarda mekânlar temsil mekânına dönüşebilir, bu dönüşüm bir tarihsellik içerisinde gerçekleştiğinden temsil mekânları aslında tarihseldir. Bu durumda sadece mekânın tarihini incelemek yetmez temsillerin de tarihi incelemek gerekmektedir. Tarihte ve toplumda edinilmiş ve üretilmiş olmayan hiçbir şey yoktur (Lefebvre, 2016, s.95). Hiçbir şey mekândan bağımsız olmadığı gibi sınıf ilişkileri de çoğunlukla mekânda gerçekleşmektedir. Mekânsal pratikler takip edilerek mekânın nasıl üretildiği ve tüketildiği okuması yapılabilir. Bu bağlamda mekânlar doğarlar, büyürler, yutarlar, gelişirler, hastalanırlar, ölürler ve mutlak mekân onların mezarı olur. Toplumsal mekân mutlak mekânın (somut olan mekân) üzerine inşa olsa da mutlak mekân asla kaybolmaz (Lefebvre, 2016, s.77). Yaşamın içerisindeki uyumsuzluğu ifade eden nekropoliten mekânlar Foucault'un ifadesiyle sapma heterotopyalardır. Mutlak mekân aynı zamanda ölümün de mekânıdır, kabristanlar, kabirler ve anıtların mekânı da mutlak mekâna aittir. Böylelikle mutlak mekân toplumsal mekâna dönüşmektedir.

Mekân bu kadar önemliyken iktidarın; kurgulayıcı, oyun oynayan, bozan ve çizen olarak orada olmaması düşünülemez. Lefebvre bu durum için: *“Devletçi siyasal iktidar her yerde hazır ve nazır olur, kimi yerlerde dağılmış kimi yerlerde yoğunlaşmıştır, az çok her yerde vardır”* (2016, s.326) der. Bunun için de mekân sürekli olarak incelenmeli ve bu iktidar ilişkileri ortaya konmalıdır. Mekân çoğunlukla iktidar ve güç ilişkileri sebebiyle hatırlatma ve unutmaya mekânlarına dönüşmektedir. Ölüm ve nekropoliten alanlar aynı zamanda belleklerin ürünleridir. Hatırlama ve hatırlatma mekânlarıdır. Aynı zamanda unutmaya ve unutturulma mekânlarına dönüşürler. Her hatırlatma bir unutmadır dolayısıyla her unutmaya da bir hatırlamadır. Bu sebeple devletler tarafından topluluklar ölümle terbiye edilir (Sağır, 2017, s.12). İktidarlar toplumsal mekânı yok ederek toplulukları kendi kimliğini oluşturacak bir temelden yoksun bırakır. Bunu yaparken de geleneğin ve kültürün nesilden nesillere aktarılmasının bedensel pratik ve mekânsal bileşenlerini ortadan kaldırır. Bunu yapmasının nedeni; geçmişi hatırlarken belli mekânlara yerleştirmemiz, hatıralar somut bir yere oturana kadar bütüncül ve tutarlı olmaması ve zihinsel olan somut mekânla birleşince toplumsal mekânlara dönüşüğünün (Hutton, 1993, s.78) farkına varmış

olmasıdır. Bunu yeniden üretmek için de iktidarlar geleneği icat ederek hayali cemaatler oluştururlar ve bunu mekâna işlemeye çalışırlar. Bu üretimler mekânın taşıdığı ya da sahip olduğu tarihten çok mekâna yüklenen tarihle biçimlendirilmektedir (Alpman, 2016, s.171). Bu sebeple iktidarlar bazı olay ve olguları, kişileri, grupları hatırlamak ve diğerlerini unutmak için mekânları anıtlara veya müzeye çevirir. Müzeler ve bu tür gösteri mekânına dönüşen alanlar, iktidar erkleri tarafından ulusları terbiye etme araçlarına dönüşür. Müzeler, arşivler, anıtlar, mezarlıklar ve kutsal yerler bir çağın tanıkları ve sonsuzluk hayalleridir (Nora, 2006, s.23) Kabirler da ölümlerin her an hatırlanması için yapılır. Ölüm gündelik hakikate karşılık geldiği için insanlar mekânda iz bırakmak ister (Alpman, 2016, s.176). Belli bakış açısıyla nekropoliten mekânlar müzedir ve ulusların manevi yönlerini terbiye eder.

Şehirlerdeki eski nekropolitler bir tarihin ifadesidir, buna rağmen olmasını beklediğimiz, tarih içerisinde kırıntılı bir şekilde sürekliliği olan ve bütün olarak takip edemediğimiz grupların kabirlerinin olmayışı birçok şey ifade eder. Ermenilerin sayıca önemli kalabalıklar oluşturmalarına rağmen mezarlıkları çok azdır. Berk (2006) resmi tarih bakış açısıyla yapmış olduğu bir çalışmada Ermeni ve Müslüman mezarlık sayısını karşılaştırdıktan sonra sayıca Müslüman mezarlıkların fazla olması durumunda *“vatanın gerçek sahibini tespititte mezarlıklar önemli bir argüman olmuştur”* tespitini yapmıştır. Söz konusu toprakların kendilerine ait olduğunu kanıtlamak için ata toprağının kutsallığını (mezarlık sayısı) meşruiyet aracı olarak göstererek (Denizcan, 2018) iktidar alanı üretilmektedir. Osmanlıca derslerinin okullarda zorunlu veya seçmeli olması ile ilgili Türkiye Büyük Millet Meclisinde yapılan görüşmelerde muhalefetin *“Osmanlıca’yı ne yapacaksınız mezar taşlarını mı okuyacaksınız?”* sözüne karşılık, iktidar; *“Gerekirse sadece mezar taşlarını okutacağız çünkü mezar taşları bu ülkenin tapusudur”* demiştir.⁶ Anlaşılmaktadır ki toplumların varlığı üyelerin kendi ölümlerini hatırlamasına bağlıdır (Tunçel, 2016, s.22). Kabirler ölümün belleksizliğine karşı koymak için diktiğimiz işaretlerdir (Kılıçkaya, 2017, s.27). Bunu yaparken de milliyetçilik duygularıyla ötekinin de belleksizliği istenmektedir. Anderson (2017, s.23) milliyetçilikteki hiçbir sembolün kabir ve anıtlar kadar şaşırtıcı ve kayda değer olmadığını ifade etmektedir. Bu

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=cK2Czx6a59Q> (21.02.2018).

açından şehitler ve şehitlikler tarihsel belleği canlı tutmak ve onu her zaman yeniden üretmek için önemlidir.⁷

Yöntem

Genellikle antropoloji de kullanılan kültür analizi; bireylerin algılarını ve davranışlarını ve bireylerin oluşturduğu toplumsal davranışları, toplumun yapısını, işleyiş tarzlarını, değerlerini ve kurallarını ortaya koyar. Kültürel öğelerin tanımı ve analizi üzerine odaklanır (Hancock vd. 2001). Bununla belli bir grubun kültürünü tanıma ve yorumlama amaçlanır. Bu analiz yöntemiyle yazılı ve sözlü dil ve onun inşa ettiği davranış kalıpları ve yargılarla birlikte deneyimlere odaklanılabilir (Hancock vd. 2001). Çalışmaya konu olan grup tamamen dışarıdan dâhil olmayla yabancı olduğum bir grup değildir. Çalıştığım grubun kültürünü ve bu kültürün birey ya da gruplar üzerindeki etkisini ayrıntılı ve derinlemesine anlamak için uzun bir süre sahada kaldım ve yoğun veri toplama sürecine girdim. Verileri çoğunlukla gözlem ve görüşme veri toplama yöntemleri ile topladım. Nitekim görüşme; kişilerin tutumlarına, görüşlerine, duygularına ve inançlarına ilişkin bilgi edinmede etkili bir yöntemdir (Briggs, 1986). Nitel çalışmalarda verilerin standart hale getirilmesi araştırmacıyı sınırlanacağından (Stratus, 1987) doğrudan alıntılar yaparak betimsel yaklaşım sergiledim. Doğrudan alıntılarının mecaz yönleri sorgulayarak söylenen ile gerçekte söylenmek istenen farklılıkları ortaya koymaya çalıştım.

Araştırmacı olarak yaklaşık dört yıldır araştırma sahasının içinde bulunduğum yüz otuz bin nüfusu olan Siirt şehrinde yaşamaktayım. Şehrin kendisi küçük olduğundan ve araştırmacı olarak etnografik bir kimliğe sahip olduğumdan şehirde sadece ikamet ediyor değil, şehirde yaşamaktayım. Haftanın neredeyse bir günü negropolitan alanlarını gezmekle birlikte şehrin eski ve yeni katmanlarını dolaşmaktayım. Şehrin küçük oluşu

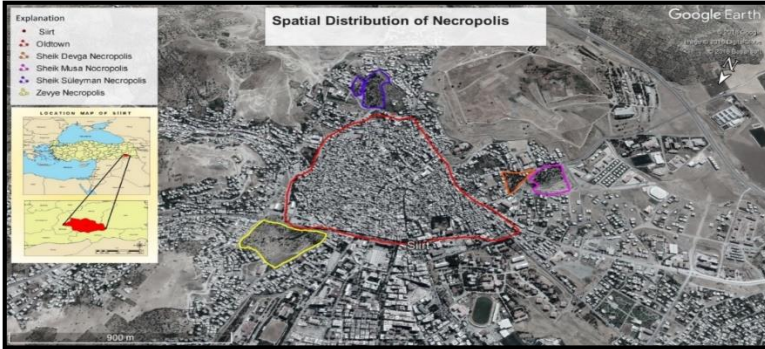
---

⁷ Süleyman Şah Türbesinin Suriye'den taşınmasının sonra yeniden eski mekânına götürülmesinin bağlamı da budur (1975'te Al Tabqah'da bulunan Caber Kalesinin eteklerindeki bu türbe Fırat Nehrinde yapılacak olan barajın sularının altında kalacağı için buradan taşınarak Münbiç'in yakınındaki Fırat Nehrinin kenarına taşınmıştır. 22 Şubat 2015'te Suriye'deki çatışmaların risk oluşturması gerekçesiyle Suriye Toprakları içerisinde bulunan ve Türkiye'ye ait olan bu türbe daha kuzeye taşınmıştır. Operasyonları artması ve görece riskin azalmasıyla üç yıl aradan sonra yeniden eski yerine taşınmıştır. Yani bu türbe dört kez yer değiştirmiştir).

adım adım şehri keşfetmeye imkân vermektedir. Araştırma sahasına uzun süren bir yakınlığım olduğu gibi araştırma sahası gündelik hayatımın bir parçası haline dönüşmüştür. Bu mekânsal yakınlık sahadan elde edilen verilere yeniden geri dönme ve katılımcılarla sürekli irtibat halinde olmaya olanak sağlamıştır. Verilerin elde edildiği ortam dikkate alınmakla birlikte veriler kendi içerisinde tutarlı ve anlamlıdır. Anlamlı olmadığı durumlarda o konu ayrıntılandırıdım ve yeni bağlamlar ortaya çıkardım. Veriler farklı veri kaynakları kullanılarak teyit ettim. Sahadan elde edilen veriler kavramsal çerçeve ve kuramlarla uyumludur.

Bu çalışmada mezarlıklar üzerinden yaşama dair okumalar yaptım. Bu amaçla Siirt şehir merkezinde bulunan Şeyh Musa, Şeyh Süleyman, Şeyh Devğa ve Zevye olmak üzere dört kent mezarlığında saha çalışması yaptım (Harita 1). Tüm nekropoliten alanlar bunlardan ibaret değildir. Diğer alanların birçoğu çok küçük olmakla beraber belli bir aileye tahsis olduğundan çalışmanın konusuna uygun değildir. Çalışmaya konu olan mezarlıklar, halkın tüm kesimlerinin defnedilme durumlarına tamamen açık olması ve ücretsiz olması üzerinden diğerlerinden ayrılır.

Dört tane mezar bekçisi ve bir tane mezar kazıcısı olmak üzere beş kişiyle nitel derinlemesine mülakat yaptım. Bu kişiler bu meslekleri seçerken babalarının veya tanıdıklarının daha önce aynı işi yapmış olmaları onlarla görüşme yapmamda belirleyici olmuştur. Bu kişilerin çoğu çocukluk dönemlerinde de kabristanlarda çalışmışlardır. Katılımcı kişiler böylece sadece kendi tecrübelerini değil aynı zamanda geçmişin tecrübelerinin de aktarabilmişlerdir. En az 8 en çok 13 yıl aynı işle meşgul olmuşlardır. Görüşme süresince ses kaydı yaptım ve bunları çözümleyerek betimsel analizi yaptım. Bu ses kayıtlarının süresi 68 ve 55 dakika arasında değişmektedir. Bununla beraber Siirt Mezarlıklar Müdürlüğünden anahtar bilgi verici ile görüştüm. Buradaki kişinin 1980 – 1990 yılları arasında zorla boşaltılan köylerden birinden göç etmiş olması ve nekropolitenler üzerinden zorla yerinden edilme süreci hakkında okumalar yaptığımdan bu kişinin özel konumu çalışmanın içeriğini zenginleştirmiştir. Elli beş yıldır Siirt'te gazetecilik yapmış ayrıca şehrin kolektif belleğinde önemli yer edineceğini düşündüğüm bir kişi de görüşmeye dâhil ettim.

Harita 1: Araştırma sahasının lokasyon haritası

Böyle bir konunun ebetteki sınırlılıkları vardır. La Pérouse'un da ifade ettiği gibi; nekropolitan alanlar yerleşik söylemi kırmak için zengin bir kaynak olmakla birlikte çalışmaların derinleştirilmesi ve sistematize edilmesi gerekmektedir (2016, s.245). Bu mezarlıkların istatistikleri belediye tarafından elle tutulduğundan ve her bir kişiye ayrı ayrı tek bir sayfa ayrıldığından fazla zahmetli bir iştir. Görüşmeler sırasında henüz yeni ölmüş birinin kaydı yapılırken bir tartışmaya denk gelmiş olmam bu resmi kayıtların "gerçekten çok resmi" olduğu izlenimi vererek bu durumu dikate almamam gerektiğini öğrendim. Belediyeciliğin kurumsallaşmaya henüz yeni başladığı, 1950'den önce mezar kayıtlarının bir kısmının Osmanlı arşivlerinde olmasına rağmen güncel olarak belediyenin kayıt tutmamış olması da bu çalışmanın önemli sınırlılığını oluşturmaktadır. Bu amaçla bu sınırlılığı ortadan kaldırmak için Osmanlıca mezar taşları çözümlenmiş, mezarlıklar sistematize edilmiştir. Ayrıca demografik özellikler için kişinin ölüm yaşı dolayısıyla ölüm ve doğum tarihleri bilgilerinin kayıt altında tutan belgeler de olması gerekir. Fakat kayıt altına alınan belgelerde sadece ölüm tarihi yer almaktadır. Bu tür sınırlılıklar sebebiyle bu dört mezarlık tek tek gezilerek saha çalışmasında her bir kabirdeki ölen kişinin doğum, ölüm tarihleri, biyolojik cinsiyet, toplumsal cinsiyet (feminist bilgi üretimi) ve geldiği bölge (köy, ilçe, şehir) durumları kayıt altına alınmıştır. Toplamda 6608 mezarlık kaydedilmiş ve çözümlenmiştir.⁸ Kabir taşlarında yer alan kadın ve erkeğe has hitabet ve soy farklılıkları or-

⁸ Nekropolitan alanlar üzerindeki demografik okumalar ayrı bir çalışma olarak hazırlanmıştır.

taya çıkardımç Ayrıca iki farklı kültür ve sınıfa ait cenaze törenine katılarak defin işlemine kadar süreç takip edilerek tamamlayıcı bir araştırma da yaptım.

Tarihi süreç içerisinde birçok farklı ve Müslüman olmayan etnik unsurların Siirt'te yaşadığı bilinmesine rağmen onlara ait mezarlıkların bulunamaması sebebiyle bu grupların mezarlıklarına ne olduğunu anlamak için Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığından konu ile ilgili Osmanlıca tarihi belgeler tercüme edilmiş ve yorumlanmıştır.

Nekropolitan Sınıf ve İktidar

Kral onu kılıçla öldürtüp cesedini sıradan halk mezarlığına attırdı⁹

Şehirlerin kabristanları; sokaklar, köprüler, meydanlar gibi tarihsel hafızanın tartışmalı mekânıdır ve bunlar şehir bedeninin damarlarında akan bağlamları, kültürleri, hikâyeleri, dilleri, yaşantıları, arzuları ve umutları sunar. Toplulukların dini inançları ve buna bağlı olarak mezhepsel bakış açıları, kültürün önemli şekillendirici unsurları olmaktadır. Dini inançlar ve buna bağlı olarak ortaya çıkan mezhep farklılıklar toplumları sınıflandırır. Nitekim toplumların tarihi sınıf savaşlarının tarihidir (Marx ve Engels, 2003,s.69). Marx'tan önce de söylene de onunla beraber sloganlaştığı için ona mal edilen “*din kitlelerin afyonudur*” ifadesi sınıf bağlamında önemli olmakla birlikte bu ifade belli ölçüde de doğrudur. Din özellikle yoksul insanlara buldukları pozisyonlardan şikâyet etmemeleri gerektiğini, sabrederlerse mükâfatının “*öteki tarafta*” alacaklarını öğütler. Böylece din sabit bir sınıf yaratır. Dinin esasen kendisi afyon olmayabilir, dinin içerisindeki sabit sınıfı besleyen mekanizmalar afyondur.

Dinin yaratmış olduğu alt kısımda bulunan sabit sınıftaki insanlar yoksulluğun, ölümün ve musibetlerin bir sınav olduğunu ve sabrederlerse bu durumu atlatabileceklerine inanır. Daha da önemlisi yoksulluk ve eşitsizliklerin karşılığının öteki tarafta alınacağı vaaz edildiğinden bunlarla mücadele etme araçları da böylelikle ellerinden alınmış olur. Hâlbuki ölüm

---

⁹ *Tevrat/Yeremya 26:23.*

ve diğerleri; yoksulluk, sağlık sistemlerine ulaşamamak, yoksunluk, salgın hastalıklar, sermayenin eşitsiz dağılımı vb. durumlardan meydana gelir. Yoksulluk var olmak ile yok olmak arasındadır ve ölüme en yakın haldir. Kabristan çalışanı bir katılımcı din ve sınıf bağlamını şöyle ifade etmiştir:

“Bu dünyada bu adam mühendisti, diğeri öğretim görevlisiydi, bu adam şeyhti ama ne oldu beş altı yıldır mezarın altında kendiyile ne götürdü hiçbir şey. Bu gün Süirt’i bir kişiye ver Batman’ı da isteyecek, Batman’ı versen Diyarbakır’ı isteyecek ta dünyanın sonuna kadar demiyor yetiyor, yetmiyor” (K1).

Bu sözler ölen kişilerin beyaz yakalılar ve ruhban sınıfına ait olduklarını, mühendis, öğretim görevlisi, şeyh vb. bunların beraberinde bir şey götüremeyeceklerini hatırlatmaktadır. Katılımcının verdiği kişi örnekleri “öteki dünyaya” bir şey götürme ihtimali olabilecek bir sınıfa işaret etmektedir ve örnekler içerisinde alt sınıfa ait kişi yoktur. Bu durumda ancak sermaye ve mülk sahipleri öldüklerinde beraberinde bir şey götüremekle itham edilebilir. Yaşarken herhangi bir mülk ya da sermaye sahibi olamayan kişiler beraberlerinde götürme ile itham edilemez. Bir şey götürmeme ile itham edilen kişiler dinin sabit sınıfının dışındaki bir bağlamdır; bir şeyleri zaten olmayanlar ise dinin sabit sınıfıdır.

Modernleşme ile beraber sınıf ilişkileri artık mekânsal olarak çok daha belirginleşmeye başlamıştır. Her ne kadar bu durum nekropolitanlar üzerinden okunacaksa da mezara kadar ölümün sınıfsal ilişkiye dâhil olduğu birçok mekân ve olgu vardır. Ölen bir kişinin ölüm yeri ve şekli önemli bir göstergedir. Kişinin intihar¹⁰ etmesi durumunda söz konusu kişinin statüsü “öteki dünya” sınıfının en alt kısmına dâhil olur. İntihar İslam dininde yasaklanmıştır hatta bir başka kişiyi öldürmekten daha büyük bir günah olarak görülmektedir.¹¹ Nitekim bazı topluluklarda intihar eden kişilerin mezarlıkları belli işaretlerle sınıfsal konuma zorla itilebilmektedir. Söz konusu nekropolitan alanlarında intihar sonucu ölmüş olan bir kişinin kabri ise neredeyse tüm kabristanın en heybetli ve gösterişli olanı durumundadır. Kişiler ve belli ölçüde gruplar aslında kendinde olmayan, eksik olan şeyleri yücelterek yetersizliğe ilişkin öngörüü saklamak ister. Fakat aşırı

¹⁰Deneyisel bir intihar için bakınız: Beşir Fuat Efendi <http://trend.mynet.com/osmanli-tarihindeki-ilk-ve-tek-deneysel-intihar-besir-fuat-efendiden-olumun-tarifi-1083158> (10.03.2018).

¹¹<http://www.ismailaga.com.tr/intihar-eden-kisiler-icin-dinin-hukmu-nedir-cennete-girebilecekleri.html> (10.03.2018)

abartı bir şeyin eksikliği ile doğru orantılı olarak açık bir şekilde gözük-
mektedir. Bağlamla ilgili olarak Siirt şehrinde incelenen dört büyük nek-
ropol alanında mezar taşı olmayan veya olan fakat üzerinde ölen kişi
ile ilgili herhangi bir bilgi içermeyen, üzeri mezarın tamamını çevreleye-
cek şekilde yeşil, mavi veya boyasız demir parmaklıklarla çevrili kabirler
vardır. İlk gözlemlerim bu durumun ekonomik sebepli olabileceğiydi;
çünkü mermer veya diğer kesme taşları yaptıracak ekonomik gücü olma-
yan kişiler demir parmaklık tercih edebilirdi. Fakat görüşmeler sonu-
cunda bu ekonomik boyutun dışında başka iki boyutun var olduğu ortaya
çıkıştır.

- *“Gördüğün demirler, herhalde Osmanlı devrinden mi kalma kendini öl-
düren insanların üzerine konuluyor. Söylentilere göre böyle. Bazıları
inanç olarak tercih ediyor. Diyorlar ki dinde öyle bir şey, mermer yok gü-
nahtır hani bizde kaybolmasın diye böyle bir şey koyuyoruz diyorlar. Sizin
rektör diyor intihar edenlerin üzerine konuluyor, burada çelişkili bir şey
var” (K3)*
- *“Demirli olanlar genelde fakir, mermer koyacak güçte değil mezarın da
kaybolmasını istemiyor. Zengin fakir herkese ücretsiz karşılıyoruz, zen-
ginse gider kendine mermer kaplama yapar fakirse bu taşlar kalıyor” (K2).*

Ekonomik sebebin yanında intihar edenlerin kabirlerine demir par-
maklık konulduğuna ilişkin bir algı olmakla beraber bu kişilerin diğer ki-
şilere göre daha dindar olmaları sebebiyle mezar taşı yaptırmamanın bidat
olduğu ve mezar taşı yapmak yerine mezarın yerinin kaybolmaması için
demir parmaklık tercih ettikleri sonucuna ulaşılabilir. Demir parmaklık-
larla çevrili kabir yakınlarının birçoğu ekonomik durum ve dini hassasi-
yetlerinden dolayı demir parmaklıklar yaptıklarını ifade etmiştir. Bu-
nunla ilgili Hz. Ali, İslam peygamberinin kendisine: *“Haydi git, kırıp dök-
medik put, düzlemedik yüksek kabir bırakma!”* dediğini rivayet etmiştir.¹² Bu-
nun üzerine Vehhabiler¹³ ve bundan etkilenen bazı gruplar bunu kabir
yapmamaya kadar götürmüşlerdir. Mevcut demir parmaklıklı mezarlar
da Osmanlı döneminden kalma değillerdir. Herhangi bir rektör de böyle
bir şey söylememiştir. Bazen sınıf gerçekte var olmayabilir fakat toplum
söylemleriyle sürekli olarak bunu üretir ve dönüştürür. *“Osmanlı zamanı,*

¹² <http://hikmet.net/kabir-yapimiyla-ilgili-hukumler/> (22.02.2018).

¹³ Arabistan’da bu anlayışla toplu kabirler belli zaman aralıklarıyla düzleştirilmektedir.

rektör” belli ölçüde iktidar araçlarıdır ve bu söylem, her ne kadar bilinmese de meşrulaştırılmaya zemin hazırlaması açısından algısaldır.

Kabir yakınlarının tamamının demir parmaklıkları hangi amaçla yaptırdığı bilinmemekle birlikte, tamamı ekonomik nedenlerle böyle yapsa bile bu üç algının var olduğu gerçeğini değiştirmez. Söylemin hareket noktası gerçekliğin ya da mekânın kendisi değildir (Alpman, 2016, s.172). Bu üç öngörüden herhangi birisi ile nekropolitana giren bir kişi mezarlıkları sınıfsal olarak kategorize edecektir. İntihar edenlerin akıbetinin iyi olmadığını ve beraberinde nefreti, dinsel duygularla yaklaşıldığında ise demir parmaklıklı olmayan diğer mezarların daha az dindar olabileceği fikri, ekonomik açıdan baktığında ise gelir üzerinden okumalar yapılacaktır.

İntihar kategorisi fazlaca karmaşık ve ihtilaflı bir konudur. 1789 Fransız Devriminden sonra Fransa’da intihar edenlerin sıradan halk mezarlığına gömülmediği, ata bağlanıp sürüklendiği bilinmektedir. Katoliklerde intihar edenler Katolik mezarlıklara gömülmediği gibi törenlerinde rahip de bulunmazdı (Güller, 2015, s.12). İslam ve onun yorumlanmasıyla ortaya çıkan Müslümanlıklarda intihar konusunda alınan kararlar bütünlüklü değildir. Her ne kadar aynı mezarlıklarda gömülmesi konusunda bir tartışma olmasa da intihar eden kişinin cenaze namazının/töreninin yapılıp yapılmayacağı konusu ihtilaflıdır. Bunun yanında bir toplumda intiharın az olmasının dini değerlere bağlılıkla ilişkili olduğu eğer intihar oranları artmışsa sebeplerinin dinsizlikte aranması gerektiğine ilişkin sosyolojik varsayımlarda da vardır (Taşdelen, 2006). Fakat Durkheim (2002) bunu inancın kendi iç mekanizmasında arar. İnanç ve ibadetler ne kadar kuvvetliyse toplumsal bütünleşme o kadar olumludur ve intihar etme ihtimali o kadar azdır. Bir kişinin intihar etmesi toplumun kendini tehdit altında hissetmesine yol açar. Kişinin kimsenin bilemeyeceği bir saatte gerçekleşecek ölümünü erkene alması ve oradaki kendi iradesi hem Tanrı hem de toplumun inşa ettiği otorite ayrıca iktidarlara karşı bir başkaldırı ve meydan okumadır.

Siirt etnik olarak karmaşıktır (belki de karmaşık değildir, birçok etnik unsurun bir arada yaşayabiliyor olması bize karmaşık geliyordur). 1925’de başlayan Şeyh Said ayaklanmasının ve 1980 ve 1990 dönemlerindeki güvenlik ile ilgili durumların meydana gelmesi ile hem bölge ölçeğinde hem Siirt ölçeğinde zorla yerinden edilmeler meydana gelmiştir. Bu

zorla yerinden edilmeden etkilenen gruplar şehir merkezindeki nüfusu değil daha çok kırsal bölgelerde olan kişileri etkilemiştir. Şehir merkezi ise aniden meydana gelen bu nüfus hareketinin şehre olan nüfus baskısı üzerinden etkilenmiştir. Bu zorla yerinden edilme kültürlerine ve yaşam biçimlerine aynı zamanda etnik gruplara çok yönlü ve farklı şekilde etki etmiştir. Kırdan yerleşik bir hayat süren Kürtler buldukları ilçe ve il merkezlerine, bölgenin büyük şehirlerine veya ülkenin batı bölgelerine aşamalı bir şekilde göç etmiştir. Birçoğu da buldukları il merkezlerini tercih etmişlerdir. Bu durumdan etkilenen diğer grup ise Koçerlerdir¹⁴; bunlar zorla yerinden edilme öncesi göçebe olarak yaşadıkları için zorla yerinden edilme ile beraber mekânsal olarak yer değiştirdikleri gibi yaşam biçimlerini de değiştirmek zorunda kalmışlardır. Zorla yerinden edilme öncesi ve sonrası Siirt şehir merkezinde yaşamış, yaşamakta olan Araplar vardır. Bunu yanında ülkenin batı bölgelerinden kamu ve özel sektörlerde çalışmak için gelen Türkler vardır. Bu etnik ve ırksal gruplardan önce de Ermeniler, Ezidiler, Museviler, Keldaniler, Grogeryen vb. gruplar da bu bölge ve şehirde yaşamaktaydı (Obuz, 2017, s.43). Bu inanç ve etnisite grupları içerisinde Katolik, Protestan, Ortodoks mezheplerine mensup kişiler ağırlıktaydı. Yine daha geriye gidilirse Roma ve Bizans imparatorluğu ve kültürü bu bölgede hâkimdi. Sonradan Arap Kültürü ile etkileşimlerin olduğu bölgenin İslamlaştırıldığı bilinmektedir. Tarihi süreç içerisinde engin ve zengin kültürel bir birikimin olduğu bölgede, çeşitli etnik ve melez grupların ortaya çıktığı tahmini yapılabilir. Sonradan kırdan göç ettirilen gruplar şehrin önceki yerleşik gruplarına göre daha dezavantajlı konumdadır. Şehirdeki karar alma mekanizmalarında, bürokraside, gelir getirici işlerde Araplar yoğunluktadır. Yerleşik ve göçer Kürtler ise diğer grupların yapmadıkları veya yapmakta istekli olmadıkları işleri yapmaktadır. Bu durum bazı iş kollarının etnikleşmesine sebep olmuştur. Bu hem hâkim unsur açısından hem de diğer gruplar için söz konusudur. Sistem tarafından yokluğa itilmiş ve var olma mücadelesi veren bu alt gruplar

---

¹⁴Göçebe bir yaşam süren ve çoğunlukla hayvancılık faaliyetleriyle uğraşan topluluklara Doğu ve Güneydoğu Bölgelerinde Koçer denmektedir. Türkiye'nin batı bölgelerinde özellikle Akdeniz Toros Dağlarında varlıklarını sürdüren göçebe topluluklara Yörük ya da Göçer denmektedir. Koçer herhangi bir etnik unsuru ifade etmez fakat Siirt ölçeğinde sayıca kalabalık olma üzerinden Koçerler Kürt olarak kabul edilirler fakat alt, üst kültür gibi bir konu söz konusu olduğunda Kürtlüğün içine dâhil edilmezler. Bölge ölçeğinde kültürün ırsallaştırıldığı bir durum söz konusu olduğundan bunun ayrı bir kategori olarak değerlendirilmesi gerekir.

sınıflar arası geçiş yapmak istediklerinde orta ve üst sınıfın çeşme başını tutan deli dumrullar tarafından onların geçişine müsaade edilmemektedir. Kendi benlikleri ve ontolojik durumlarından vazgeçtikleri taktirde müsaade edilmektedir. Şüphesiz sınıf içi ilişkilerde olduğu gibi gruplar içi farklılıklar da vardır.

Siirt'in bu mozaik yapısı veya belli basınç ve sıcaklık altında mermerleştirilen bu etnik yapıların nekropolitan alanlardaki yansıması beklenti dâhilindedir. Şeyh Süleyman mezarlığında Araplar ve Kürtler ağırlıktadır, Zevye, Şeyh Devğa ve Şeyh Musa mezarlığında ise her etnik ve ırksal gruplara mensup kabirler bulunmaktadır. Durum böyle olmasına rağmen bu etnik grupların statü ve sınıf ilişkileri bağlamında kabristanlar içerisinde farklılıklar görülmektedir. Mezarlıkların çekirdek alanlarında yoğunluk olarak Arap mezarları bulunmaktadır. Araplar içerisinde soy, seyyit, şeyhlik vb. durumlar sebebiyle bir türbe ve türbenin etrafında mekânsal bir örüntü vardır. Arapların diğer gruplara göre daha erken dönemlerde şehir sakini olmaları sebebiyle mezarlıkların çekirdek alanının bu bağlamda örgütlenmesi gayet tabidir.¹⁵ Bununla ilgili olarak şeyh vb. kişiler arazilerini vakfedip belli kısımlarında kendilerinin ve kendi soyundan gelenlerin sadece gömülebileceği alanlar oluşturmuştur. Şer'iyeye sicillerinde geçen bir belgede vakıf kurucuları kendi soyundan gelecekler için medreseye yakın bir muhitte mezarlık kurulmasını şart koşturmaktadır (Savur, 2010). Bununla dini eğitim gören medrese talebelerinin okumuş oldukları Kur'an-ı Kerim'den ve yapmış oldukları ibadetlerden sevap kazanmak amaçlanmışsa da sınıf ve statü bağlamında bir nekropolitan alanı oluşturulmuştur.

Cemaat topluluklarında akraba ilişkileri önemli olduğundan statü göstergesi açısından soy vazgeçilmez bir şeye dönüşmektedir (Foto 1). Soy ve ırk doğası itibariyle işlevsiz olmalıdır. Çünkü bunlar kişilerin kendi tercihleriyle ve çabalarıyla gerçekleşen durumlar değildir. İslam peygamberinin Arap olması, İslam kitabının Arapça yazılması ve cennette konuşulacak dilin Arapça olacak olması sebebiyle Arap ırkı kutsanmaktadır.¹⁶ Türbeye defnedilen kişiler Arap olduklarından yakın çevresi de aynı gruba mensup kişiler tarafından doldurulmaktadır. Bu türbelere

¹⁵ Araplardan önceki toplulukların mezarlıklar nerededir? Sonraki kısımlarda ele alınmıştır.

¹⁶<https://sorularlislamiyet.com/cennet-dili-arapca-mi-olacak-yani-ahirette-arapca-mi-konusulacak-eger-oyleyse-buna-isaret- eden-ayet> (22.02.2018).

mekânsal yakınlığı ve uzaklığı belirleyen şey ilk olarak akrabalık sonrasında ise soy ilişkileridir. Yine türbelerde yatan şahıslar belli dinsel geleneğin mirasçısı ve yürütücüsü olduklarından, belli ekollerden beslendiklerinden iki türbe mekânsal olarak genelde ortak bir alanı paylaşmaz. Bunun gerçekleştiği durumlarda ekoller ve beslendikleri kaynaklar da ortaklaşmaktadır. Türbe ve çevresindeki kabirler genelde aynı soyadını taşımakta farklı soyadlı olanların ise evlilik ilişkileri ile aynı soya dayandıkları görülmektedir. Aileden başlayıp akrabalara nihayet onun uzantısı sayılan etnik cemaate gelerek hiyerarşize etme, sosyo biyolojinin tanımladığı *Özgeci Duyguları* yansıtmaktadır (Barker 1981). Türbe içerisinde türbeye ve kabristanlığa adını veren kişiler, öğrencileri ve aile fertleri ile birlikte aynı mekânı paylaşmaktadır.

Bu mekân içerisinde de mevcut şeyhin kabri sanduka şeklindedir ve diğer kabirlerden yüksektir. Şeyh Süleyman Türbesi bu şekilde olduğu gibi türbenin kendisi de mekânsal olarak mezarlığın en yüksek noktasındadır. Mekânsal olarak diğer kabirlerden yüksekte olmak sınıfsal ve statü olarak bir şeyler ifade ediyor olacak ki kabirler için *“bir karıştan fazla”* yükseltilmemelidir fetvası verilmiştir.¹⁷ Kişiler söz konusu gruba, sınıfa, statüye ait olduğunu düşünüyorsa onların bunu görsel yoldan göstermeleri gerekir. Bir şeyin yüksekte ve alçakta oluşu ilişkisel ise bu durum sınıf ve statü ifade etmektedir. Yine türbe girişleri aynı zamanda kabir girişleridir. Bu durum kabrin ilk olduğu yer olması bağlamında değerlendirilebilir. Türbeler ve onun çevresindeki mekânsal organizasyon; sınıf, ırk ve soy ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde türbelerin yerine; üniversite, kamuya ilişkin müdürlükler, hastane vb. kamu binalarını koyduğunuzda aynı ırk, sınıf, soy ve akraba ilişkilerinin buralarda da devam ettiği görülebilir.

¹⁷ <http://www.iskenderpasa.com/4EBBED09-E4AB-4D7D-8A39-7ADC54C56858.aspx> (22.02.2018).

Foto 1: Soya ilişkin bir örnek kabir (Zevye Mazarlığı). Buradaki Abdullah Çelebi 44. Soy torun olup, 29. Soy Danişment, 36. Soy Mendi'dir. 58. Soy Kureyştir.¹⁸

Kişiler statülerini çoğunlukla doğuştan kazanır, bazı statüleri kazanmak çaba gerektirdiği gibi aslında metaforik olarak da kazanılır bir şey de değildir. Hayali akrabalıklar, bir şeyin varlığı veya yokluğu ile bir şey olmak veya olmamakla övünmek kelimenin basit hali ile paranoyak bir haldir. Sanat tarihi açısından bu tür okumalar önemli olabilir fakat kişinin kadın oluşu¹⁹ ile erkek oluşu arasında eski mezar taşlarında farklılıklar vardır. Yeni mezarlıklarda isim dışında cinsiyeti ifade eden bir bulgu yoktur. Kişilerin (nedense erkekler) mezar taşları kavuk, fes, sarık vb. şekilde yapılması ise kişinin gündelik hayatındaki statüsüne işaret etmektedir. Fes şeklindeki mezar taşları onların çoğunlukla kamu görevlilerine, Osmanlı dönemi “*devlet adamlarına*” (erkek çünkü kadın yoktur) ait olduğunu ifade etmektedir. Sarık şeklinde yapılmış mezar taşları ise onların; seyit, ağa, şeyh vb. kişiler olduğu anlamına gelmektedir. Yine mezar taşlarına bağlanan yeşil renkli bez parçaları da kişinin seyit oluşunun göstergesi olmaktadır (Foto 2). Bununla birlikte mezarlarda bir yere mensup olma veya talebe (öğrenci) olmanın da işaretleri vardır. 1990 ve sonrasına ait kabirlerde toplumda statü ifade eden mesleki algılar değiştiği için bu tarihli kabirlerde müdür, öğretmen, yüksek mühendis, veteriner vb. mesleki tanımlar yer almaktadır. Kişinin yaşı statü olarak baharında göçüp gitmek dışında daha çok toplumsal cinsiyet bağlamında kullanılmaktadır. Bu bağlam dışında genç yaşta ölme, hayata doyamamış olma üzerinden mezar taşlarına yazılar yazılmaktadır (Foto 3).

---

¹⁸ Hicretin ikinci yüzyılınca yazıya geçirilen ve rivayet kültüründe yer alan “Bu iş (devlet başkanlığı) Kureyş'ten devam eder” (Buhari Kitabı'l Ahkam C. 8 S. 105 Bab 2 Müslim 1820) rivayetine işaret etmektedir.

¹⁹ Bu durum toplumsal cinsiyet bağlamında ilerde değerlendirilmiştir.

Foto 2-3: Yeşil bez ile seyitliğin ifade edilişi (solda) ve kişinin genç yaşta ölmesine ilişkin mezar taşı yazısı (sağda) (15'inde göçtüm babama müjdeleyin, yerim oldu cennetin kâşanesi (köşk)).

Ölüm şekli olarak “şehitlik” hem yaşama (aile fertleri açısından) hem de “öteki taraf” için bir statüdür. Şehit kabirleri mekânsal olarak yüksekte bulunma üzerinden bir hiyerarşi yaratmaz fakat anlamsal ve kendi özel mekânında organizasyon olarak farklılık göstermektedir. Bu farklılık onların bayraklarla bezeli olması, diğerleriyle nispeten daha bakımlı ve heybetli olmasıdır. Bu durum onların diğer mezarlıklarda da olan özel mekân olmasının yanında şehitlik üzerinden hem kamusal hem özel yönlerinin olmasıyla ilgilidir. Şeyh Musa mezarlığında diğerlerinden farklı olarak iki ülkenin de bayraklarının (Türkiye – Filistin) simgesel olarak bulunduğu “Mavi Marmara”²⁰ olaylarındaki sivil şehit vardır. Bununla birlikte korucu, polis, asker, trafik kazası, yangın, boğulma vb. durumlar üzerinden şehitlikler kendi aralarında da sınıflandırılmıştır. Nitekim bu sınıflandırmanın dinsel temelleri vardır.²¹ Bir kişinin korucu²² olarak şehit olması ile polis olarak şehit olması arasında teorik olarak bir fark yoktur fakat bazı durumlarda adlandırmalar mekânsaldır (korucu gibi). Ayrıca ölüm şeklinin mekânsal olduğu durumlar da söz konusudur (Foto 4).

²⁰ Sivil toplum çabalarıyla Filistin’e insani yardım götürmek için İstanbul’dan yola çıkan “Mavi Marmara” adlı geminin İsrail tarafından uluslararası sularda açılan ateşte hayatını kaybeden kişilerden biri.

²¹ Şehitlerin nasıl sınıfsal ve statü olarak gruplandırıldığına ilişkin bakınız: <https://sorularlaislam-yet.com/sehitlik-nedir-mertebeleri-hakkinda-bilgi-verir-misiniz-kimler-sehittir-yanan-ve-bogulan-sehitmidir> (22.02.2018).

²² Türkiye’nin Doğu ve Güneydoğusundaki devlete yakın köylülerin devlet tarafından silahlandırılıp ve maaşa bağlanarak PKK’ye karşı yaptırdığı mücadele sisteminde yer alan kişilere verilen sıfat.

Foto 4: Kabir taşına “mayına basarak vefat etmiştir” yazmaktadır.

Mayına basarak vefat etmek gibi bir ölüm şekli mekânın ortaya çıkardığı ve orada organize olan iktidarın mekânsal bir ölüm biçimidir.

Koçerler ve Kürtler arasında mezarlıklarda mekânsal olarak bir farklılaşma yoktur fakat mezar yazıları bakımından farklılıklar vardır. Zorla yerinden edilme ile gelen kişiler geldikleri yerlere karşı kimlik ve aidiyet duygusu geliştirdiklerinden, bu durum gönüllü göçlerde de karşımıza çıkmaktadır, mezar taşlarında geldikleri ilçe ve köy isimlerini yazmaktadırlar. Mekânsal olarak aile kabristanlığı şeklinde parçalanmış mekân göç süreci ile birlikte aynı köy ve ilçe olarak tek bir mezarlıkta gruplaşmaktadır. Her idari birim grupları da kendi içerisinde ailesel olarak gruplaşmıştır. Şeyh Musa Mezarlığında bu durum çok barizdir. Buradaki kabirlerin çoğunluğunu Siirt’in Erüh ilçesi ve köylerinden göç ettirilenler oluşturmaktadır, şüphesiz zorla yerinden edilme dönemlerinde en çok köy boşalmanın Erüh’te yaşanmış olması büyük bir etkidir. Koçerlerin göçebe olmaları ve yerleşik hayata zorla geçirilmeleri ile mekânsal aidiyetleri oluşmamış olabilir. Daha çok sözlü kültürle yoğrulmuş olmaları sebebiyle mekândan ve mekânsal simgelerden uzak durmaları yaşadıkları hayat tarzından kaynaklanmış olabilir. İstenmeden yapılan kitlesel yer değiştirmeler nesiller boyu göç ettirilen kişilerin kendilerini göçmen/yabancı hissetme ve bunun üzerinden “diaspora – iç diaspora” oluşumuna neden olmaktadır (Erder, 2018, s.75-141). Bu zorla yerinden edilme pratiği sebebiyle hem hayatın içinde hem de nekropolitan alanlarında oluşan hemşerilik dışında aynı zorbalığa maruz kalmak ve gittikleri mekanlarda da dışlanma uygulamaları üzerinden söz konusu kişilerde diaspora benzeri dayanışma ağlarının gelişmesine sebep olmuştur. Bu durum sonradan gelenleri dışlayanların sebep olduğu bir birleşme ile ortaya çıkmıştır.

Kabir taşlarının hangi malzemeden yapıldığı durumu da hiyerarşiktir. Aslında malzemenin kendisi hiyerarşik değildir mutlak mekânda var olan maddeler bir hiyerarşi oluşturmazlar ancak bu malzemeler toplumsal mekânın bir parçası olduklarında hiyerarşi ve sınıf içerisinde yer alır. Kabir taşlarının malzemesinin yakın çevreden oluşu ile başka bir diyardan getirilişi sınıf, statü, hiyerarşi ve iktidar yaratmaktadır. Yapı malzemesi yapının dayanaklığı, değeri, heybeti hakkında fikirler verir.²³ Defin yerine dikilen taşların kalitesi onun zamana karşı direngen olduğunu göstermekle birlikte ölen kişinin toplumsal statüsü hakkında da bilgi verebilir (Denizcan, 2018). Kabir taşları genelde yörede bulunan malzemeden yapılmıştır. Bunlar; mermer, sarı beyaz kalker taşı (kireç taşı), cas ve andezit tüftür. Yoğun olarak kullanılan malzeme mermer ve castır (Mutlu, 2006, s.122). Cas alçı jips taşlarının yakılıp öğütülmesinden elde edilen ve kalıpsız kubbe yapılmasına imkân veren bir özelliğe sahiptir (Kılıççoğlu, 2013, s.142). Alçı malzemesi dayanıklı bir malzeme olmamakla beraber (özellikle cas gibi bir yapım aşaması varsa) sürekli tamir edilmesi gerekmektedir. Mermerin daha pahalı ve dışarıdan getirilip biçim verilen bir malzeme olması nedeniyle ve kişilerin mermeri, cas gibi kendi imkânları ile yapmasına imkân yoktur. Mezar taşının andezit, bazalt gibi volkanik malzemelerden oluşması için de kaynağın en yakın bulunduğu il Bitlis çevresi olduğundan oradan getirilmesi gerekmektedir. Bir kabrin mezar taşının nereden geldiği, nasıl yapıldığı ve taş malzemesine toplumun nasıl bir anlam yüklediğine bağlı olarak işlevi değişir.

- *Mesela bu taş dışarıdan getirilmiş, bele sancı vuruyor ya birden, fitik değil ama bu mezar taşına sırtını vuruyor ve iyileşiyor. Bu taş buralarda yok. Taşlarından anlaşılıyor ne olduğu. Bu gördüğün taş Ahlat'tan gelme özel taş bu zengin olduğunun göstergesi (K3). Osmanlı döneminde zengin ailelerinin mezarlarının üstü örtülü oluyormuş (K2) (Foto 5).*

Mezar taşının malzemesine bağlı olarak sınıf, statü ve hiyerarşik bir sınıflandırma vardır ve bu durum mezar taşlarından da okunabilir. Ölümün herkes için eşit olan korkunçluğu burjuva ailesinin doğuşuyla

---

²³ Hitlerin mühendisleri stadyumu kızıl ve yeşil mermerden yapmak yerine daha kısa sürede bitsin diye camdan yapmak istediklerinde Hitler: Camın dayanıksız olduğunu, sonu ifade ettiğini, mermerin ise sonsuzluğu simgelediğini ifade etmiştir. <https://www.youtube.com/watch?v=vH6Ni7itfsU> (22.02.2018).

ölümde eşitliği sona erdirmiştir. Ölümü uzak tutmak için maddi olarak her türlü bedeli ödeyebileceklerin devri başladığından beri ölümün eşit olduğuna ilişkin söylemler hala görülmekle birlikte gerçekte bunun bir karşılığı yoktur. Bu tür göstergeler gündelik hayatta toplum tarafından rahatlıkla okunduğu durumların yanı sıra ki öyle anlaşılıyor ki okunabiliyor, kendiliğinden gelişen durumlarla da karşılaşılabilir. Statüsü ve sınıfı el vermediği için kişiler tüm maddi olanaklarını ve durumlarını zorlayarak Ahlat'tan mezar taşı ve ustası getirtebilir. Ölen kişi bir anne, baba veya ata ise bir aile birleşerek heybetli bir mezar yapabilir ve mezarlıklardan yaptığımız sınıf ve statü okumalarına bu durum meydan okuyabilir. Kamusal alandaki bu hiyerarşi karşısında ekonomik ve sosyal durumu el vermemesine rağmen bu oluşturulan hiyerarşiye ayak uydurmak için bu kişiler imkânlarını zorlayabilir. Kabirleri bakımsız ve düzensiz olan kişilerin yakınları toplumsal olarak kınanarak bu maddi zorlamaya itilebilmektedir.

Foto 5: Çocuk/bebek kabrindeki tarih 1951, yetişkin kabrinde ise 1939 yazmaktadır.

Kabirlerin heybetli oluşu ayrıca hem yetişkin hem de çocuk/bebek kabirlerinin üzerinin örtülmesi algısal olarak statü göstermektedir.

Mezarlığa giden yolda, cami ekseninin de sala ve cenaze namazı önemli statü ve sınıf göstergeleri arasındadır. Cenazelerin kaldırıldığı caminin nerede olduğu ve hangi grupların hangi camilerden cenazelerinin kaldırıldığı ve aralarındaki sınıf ilişkisi gibi durumlardan daha önce bahsedilmişti. Caminin sınıf ve statü bağlamında farklılaşması büyükşehir bağlamında daha net okunabilse de Siirt'te böyle bir durum söz konusu değildir. Genellikle cemaatin ve cenaze yakınlarının rahat erişebileceği veya

defnedileceği mezarlığın yakınlarındaki camiler tercih edilmektedir. Bölge bağlamında evlerin yanında taziye evlerinin varlığı da bunda bir etkidir. Her caminin taziye evi olmadığından bu bir sınırlılıktır. Bu taziye evleri camilerle bütünleşiktir. Cenazelere gelen kalabalıklar statü ve sınıf bağlamında değerlendirilebilir. Aynı camide ve aynı imamın kıldır-
dığı cenaze namazında cemaatin nitelik ve nicelik olarak farklılaşmasının bağlamları karmaşıktır. Öncelikle kişinin bağlı bulunduğu grup ve ce-
maat cenazelere ilk katılan kişilerden oluşur. Sonrasında kişinin statüsüne ve sınıfına göre grubun niceliği değiştiği gibi katılan sınıf grupları da de-
ğişir. Kimi cenaze törenlerinde çelenkler, güneş gözlükleri ve kravatlar dikkat çekerken kimilerinde ise sarıklı ve şalvarlı gruplar görülür. Cenza-
zenin kalabalığı kişinin sevildiğinin ve iyi insan olduğunun işareti olarak görülür. Bununla birlikte yapılan görüşmelerde bir katılımcı bu kalabalık yığınlarını yapı bozuma uğratmıştır.

- *Ben zengin olayım senin kafan benim ayağımın altında olsun, sonra da cenazen kalabalık olsun, iyi adam ol, var mı böyle dünya! (K3).*

Sermaye grubunun cenaze törenlerindeki kalabalıklar için bir katılımcı “leş kargaları” ifadesini kullanmıştır. Bu durum bir tür sınıf ırkçılığıdır. Bazı durumlarda ekonomik olarak alt sınıfa dâhil olan bireyler ırkları ne olursa olsun sınıf ırkçılığına sebep olabilmektedir. Yoksullar cenazelerini önemserler ve bir gün öleceklerini düşünerek cenaze masrafları için kefen parası biriktirirler. Bu grup içerisinde cenaze töreni görenek içerisinde önemli yer tutmakta ve ölecek kişinin aklını fazlasıyla meşgul etmektedir (Thompson 2017,s.206). Bu doğal olayın toplumsal bir ritüele dönüştürül-
mesiyle grup dayanışması ortaya çıkar. Toplumun bir üyesinin ölümü bu nedenle olağan dışı bir tören (geçiş ritüeli) fırsatı haline gelir. Cenazedeki kalabalıkların ne kadar olacağı sala verilirken aslında bellidir. Statü ve ser-
maye sahibi sınıfların salaları güzel ve yanık sesli hocalar tarafından uzun uzadıya, soy ve akrabalık ilişkileri üzerinden tanımlanırken statüsü ve sermayesi düşük kişilerin salaları daha kısadır ve özensiz okunur. Hiç sala-
lası okunmayan, cenaze namazı kılınmayan, sınıfsız, kimliksiz olanlar da vardır.

- *Salanın uzunluğundan kısalığından, hocanın sesinin güzelliğinden nasıl birinin öldüğünü anlıyoruz (K1).*

Bir başka statü, sınıf ve iktidar bağlamında değerlendirilebilecek mekânlar cenin/bebek/çocuk kabirleridir. Bu kabirler incelenen nekropolitan alanlarından ayrı değillerdir. Bölgede ve il ölçeğinde çocuk ölüm oranları ve kaba doğum hızı ülke ortalamasının üzerindedir. Kaba doğum hızının ve çocuk ölüm oranlarının fazla olması doğum öncesi, sırası ve sonrasında anne ölüm oranlarının da yükselmesine sebep olmaktadır. Bu veriler mezarlıklardan okunabilmektedir. Annenin ölüm tarihi ile bebeğin doğum tarihinin örtüştüğü birçok kabir vardır.

Bebek ve çocuklar birey olarak görülmemektedir. Tevrat bu durum statü ve sınıf ekseninde şöyle ifade edilir: *Bir adam yüz çocuk babası olup uzun yıllar yaşar ama uzun ömrüne karşılık zenginliğin tadını çıkaramamış, bir mezara bile gömülememişe, düşük bir çocuk ondan iyidir.*²⁴ Erken doğum, doğum sırasında ölüm veya birkaç ay sonrasında gelen ölümlerde çocuğa sala okuma, cenaze namazı kılma vb. törensel şeyler ifa edilmez. Topluma karşı sorumlulukları olmayan bu bireylere karşı toplumun da sorumluluğu olmamaktadır, toplum onları kimliksizliğe itmektedir. Bu tür bebek cenazelerinin aile ve erişkin mezarlıklarının uzağında gömülmeleri sebebiyle mekân parçalanır ve kimlik ve yaş statüsü üzerinden iktidar yaratılır. Bireylerin statüsü kültürlere ve onların koymuş olduğu geleneklere göre (gelenek faydalı olanı emrettiği için yapılan değil sadece emredildiği için yapılan şeydir) belirlenmektedir.

Mezar bekçileri ve kazıcıları ev içi kullanım amacıyla mermer yapan kişilere giderek artık ve kullanılmayan kırık mermerleri isteyerek çocuk ve bebek mezarlarına bunlarla şekil vermektedir. Böylece çocuklar yokluğa itilir. Onlar günahsızdır çünkü hesap verecek kadar dünyada bulunmamışlardır bu sebeple cennete gideceklerine inanılır. Bu örnekler birey olmanın sorumluluk ve hesap verebilmeyi de gerektirdiğini göstermektedir. Kişinin beyin ölümü sonrasında yetişkinlerde uygulanan ötenazi ile birey olamadan ölen bebeklerin durumu benzerdir. Doğuştan birey olmamış çocuk ve bebekler de *mekânsal olarak ötenaziye* itilmektedir. En önemlisi de mezarlar ölümler için değil yaşayanlar içindir, belleksiz olan

---

²⁴ *Tevrat/Vaiz* 6:3

ölünün belleğini ifade eder. Ben seninle beraber belki senden önce oradaydım diye haykırır. Yangın, deprem vb. durumlarda ilk kurtarılacaklar listesinde olan bebekler ve çocuklar, söz konusu nekropolitanlar olduğunda ilk unutulacaklar listesine girmektedir. Bir anne/baba en fazla kaç kez evladını toprağa verebilir ki? Çatışma ve savaş dönemlerinde ayrıca salgın hastalıklar sebebiyle fazlaca ölüm olması, toplulukların gömü adetlerine karşı duydukları saygıyı azalttığından (Spellman, 2017, s.184) bebek ölümlerine yönelik ritüel ortadan kalkabilir. Üretmeyen ve korunmaya muhtaç olan bebek ve çocukların ölümü halinde uygulanacak defin şekli ile ergin ve üretim sürecine dâhil olan kişinin ölümü halinde uygulanacak olan defin şekli arasında farklılıklar ortaya çıkabilir. Bu sebeple, ölüm halinde bebek, çocuklar ve erginler için yerleşim içindeki farklı alanlar defin yeri olarak kullanılmış olabilir (Uhri, 2010, s.66). Bölge ölçeğinde bebek ölümlerinin fazla olmasının da mekânsal olarak ritüellerin sıradanlaşmasına ya da yapılmamasına doğru evrilmiş olabilir.

Bu kabirlerin fazla olmasının bağlamı geçmişte sağlık koşullarının gelişmemesi ile beraber toplumsal cinsiyet rolleridir. Kadının hamile olması ev içi ve ev dışı görev ve sorumluluklarını azaltmamaktadır. Kadın başına düşen çocuk sayısı da fazladır. Akraba evliliklerinin fazla olması sebebiyle birçok ölüm düşük olarak gerçekleşmektedir. Aile planlanması, bakabileceği ve belli sorumlulukları yerine getirebilecek sayıda çocuk sahibi olmak olarak düşünülmemektedir.

- *Mermerciler kırık mermer veriyor, istiyoruz, bizde bunlardan çocuklara mezar yapıyoruz (K3).*
- *Çocukların çoğu eskiden düşüktü şimdi değil doğumdan sonra oluyor, doktor raporuna göre sezaryen korkusu oluyor ondan ölüyorlar. Kadın sezaryen olmaktan çekiniyor ya da günah olduğunu düşünüyor veya kürtaj olması gerekirken olmuyor, erken doğum sebebiyle kaynaklanıyor (K2).*

Nekropolitan ziyaretleri sırasında mezar ziyaretlerine gelen kişilere bidonla su taşıyarak belli miktar para talep eden çocuklara neden çok fazla bebek ve çocuk mezarı var diye sorduğumda şöyle cevap vermişlerdir:

- *Abi anne karnında yeterince beslenemedikleri için ölüyorlar (Ç1).*
- *Bence bizim annelerimi, hamiledir, gidip 50 kilo yük taşıyorlar, ondan ölüyor çocukları (Ç2).*

Ölümler yaşayanlara yer açmak için ölür. Bu mezarlıklarda, isimsiz, bakımsız, yan yatmış, çökmüş, yolla bir olmuş bir sürü kabir vardır. Dünyanın ölenlerini birileri hatırlıyordu, fakat bugün hatırlanmamaktadırlar ve belgeye ilişkin yerleri olmadığından unutulmuşlardır. Bugünün hatırlananları ve künyeli olanları yarının unutulmaları olacaktır. Aslında bugün beklere ve çocuklara yaptıkları şey daha yavaş bir şekilde gelip onları bulacaktır.

Evlardaki geniş duvarlar, tel örgüler, tarlalardaki çizgiler her ne kadar özel mülkiyet ile diğer mülkiyeti ya da özel ile kamusal, kamusal ile kamusalı birbirinden ayırıyor olsa da mezardaki duvar tam olarak bu şekilde değildir. Nekropoliten duvarları belli ölçüde kamusal ile kamusalı, özel olanla özel olanı, kamusalla özeli birbirinden ayırır. Kimi duvarlar ve yollar vardır ki beyaz yakalılar ile esmer yakalıları, Müslüman ile Hristiyan'ı, Türk ile Kürt'ü birbirinden ayırır. Çok yönlü bir duvardır bu. Bu duvar aynı zamanda ölüm ile yaşamı, yaşayan ölümler ile öldürülmüş/ölmüş ölümler arasındaki sınırdır ve sadece bir duvar değildir. Sınır mıdır yoksa bir başlangıç mıdır, yoksa Araf mı? İçerdekileri mi dışarıdan koruyor yoksa dışarıdakileri mi içeriden? Koruma veya savunma işlevi yoksa duvar neden var, ölümler kalkıp gitmesinler diye mi? Her an ölebilecek bir yakınlıktan mekânsal anlamda uzaklaşmak niye? Kabir ya da mezarlığı tahrip ve yok ederek *sen daha önce burada değildin* diyen bir topluluk, kabirlerini zırlarla koruyarak aynı şeyin kendisine yapılmasından korkuyor mu dersiniz? *"Bu Ermeniler ölümlerini yemediler ya!"*

Tarihe saf haliyle ulaşamadığımız gibi gelen anlatılar ve yazılan şeyler inşa, hatırlatma ve unutmama aşamalarından geçerek iktidar (kimin iktidarının olduğunun önemi yok) iradesiyle örülmüş anlatılara dönüşür. Bu anlayış hakikatin derin bir kuyuda olduğu izlenimini verir. Böyle durumlarda hakikat çok fazlaca yüzeydedir. Doğal süreç içerisinde statü grupları ve kültür irksallaştırıldığında bu durum aynı zamanda mekânsallaşacaktır. Her tanım bir tahrif olur, bu tahrif mekânsallaşır, mutlak mekân içerisinde kaybolsa bile mutlaka gün yüzüne çıkar. Kuskusuz ırklar yoktur, sadece halklar ve kültürler vardır ancak kültürün biyolojik nedenlerine, sonuçlarına ve kültürel farklılığa gösterilen biyolojik tepkiler vardır (Balibar ve Wallerstein, 2017, s.39). Göçle beraber kültürlerin birbirini tanıma imkânı bulmasıyla klasik anlamda ırkçılık yapılmamaktadır. Irkçılık boyut değiştirmiş ve kültürel olana doğru kaymıştır. Irkçılık yaptığınız grup

sizin bağlı bulunduğunuz grup içerisinde ne kadar ayırt edilemezse o kadar gerçekliğe dönüşmektedir. Farklılıkların ırkçılığı işte tam olarak budur. Bunun için de her zaman hazır ve nazır olan tüm iktidar erkleri grupları birbirinden ayırt edilemez noktaya getirmek için elinden geleni yapar. Bunu başaramadığında ise göçe zorlar. Mekânları sistematik olarak parçalar ve dönüştürür, sonrasında “*sen burada yoktun*” der. Var olan bir toplumsal mekânın sonradan bir şekilde yok olması bir topluluğun kimliğini temelden sarsar. Mekânsız bir bellek, kimlik ve toplum orada var olamamıştır/olmamıştır.

İktidarlar kendi otoritelerini sürdürmek ve korumak için neyin unutulup ve neyin hatırlanacağına karar verir. Toplulukların belleklerinden bazı şeyleri yok etmek için onların düşünce yapısını değiştirmeniz gerekmektedir. Bunun için de dil üzerine oynamalar yapılması gerekir; çünkü dil sadece iletişim aracı değildir aynı zamanda kültürel bir inşa aracıdır. Bizler farklılıkları sadece kendi dilimiz, bilgimiz ve denetimimiz dâhilinde kaldıkları sürece kabul etmeye yanaşırız (Chambers, 2014, s.41-52). Ötekiyi üretmek de gerekiyor. Öyle bir öteki ki bağımsız bir öteki olmamalı. Ya kendi modeline dayalı bir öteki ya da aynılığa indirgenebilecek bir öteki üretilmelidir (Grosz, 1990, s.81). Bununla beraber bunlara hitap etmek için bir kavram bulmanız gerekir bu “*etnisite*” olacaktır. Etnisite hiçbir zaman beyaz iktidar ve hegemonya için değil sadece diğer gruplara (Chambers, 2014, s.64), hem köklü hem de köksüz olma haline gönderme yapar.

Bu durumları birçok açıdan gölgede bırakmak gerekmektedir. Gölge ışıksızlığı ifade etse de aslında var olan ışığın mutlak kanıtıdır, gölge varsa ışık vardır, ışıkta gölge yoksa hiçbir şeyi gölgede bırakmış olmazsınız. Dönüştürdüğünüzü ve kültürel olarak yok etmek istediklerinizi ya dayatma ile tecrit veya onların tercihi ile bir yalnızlık, anakronizm yaptığının farkındayım. Neden mi böyle yapıyorum? Çünkü bu Tarih birinci dünyalı ezenlerin tarihidir (Grosz, 1990,s.78). Şurası bir gerçek ki tarih yazmanın etiği hiç kuşkusuz ölümlerle olan sürekli diyalogumuzdan doğar. Geçmiş yorumlamak aynı zamanda onu defnetmektir. Geçmiş dilin ve söylemin olanaklarına sokarak onurlandırmak ve bir kısmını defnetmek gerekmektedir (Certeau, 1988).

Heterotopya alanları, birbiriyle belli ölçülerde uyumsuz birkaç ve birçok yerleşim mekânlarıyla yan yana olabilir (Stavrıdes, 2016, s.152). Heterotopik olmamayı görev edinmiş bir iktidar anlayışı her ne kadar bu durumu yok ettiğini sansa da soyut mekânda ve toplumsal hafızalarda heterotopya sürekli olarak devam eder ve durmaksızın inşa edilir. Olmasını beklediğimiz heterotopyaların yokluğu üzerinden bir iktidar alanı ortaya çıkar. Somut mekân üzerinden de geçmişin izlerini taşıyan heterotopya mekânlarını iktidar, mekâna iz bırakma arzusuyla onunla mücadeleye girer, mücadele ettikçe de mekânı yüzüne gözüne bulaştırır. Var olmayan heterotopyaya karşılık olarak bu sefer kimlik heterotopyanın mekânı haline gelir (Alpman, 2016, s.177). Siirt Sancağının nüfusunun 1919'da % 16'sını, 1927'de % 4'ünü, 1935'te ise % 0,3'ünü Müslüman olmayan (Ermeni, Keldani, Asuri, Süryani, Yahudi, Ezidi vb.) gruplar oluşturuyordu (Obuz, 2017, s.44-45). 1919'dan 1935'e ve oradan günümüze etnik ve dinsel farklılığa ait hiçbir çeşitliliğin kalmadığı ortadadır. Şu an Siirt ve diğer illerin; üzerinde oturdukları, yaşadıkları ve uğrunda öldükleri, başkalarına dayattıkları gelenek ve kültürün toplamı yukarıdaki rakamlarda gizlidir. Nekropolitanlar da bu bağlamda ele alındığında onların yok edildikleri ortaya çıkmaktadır.

Bir katılımcı yukarıdaki rakamlarda yer alan zenginliği şöyle ifade etmektedir:

- *Midyat'a gittim, eskiden Ermeniler çoğunlukta idi orada: biz buraya geldiğimizde bunlar çok büyük sanatkârdı biz onlarda çok faydalanıyorduk. Ayakkabı, altın, kumaş ustasıydı bunları ezip gönderdiğimiz zaman 50 yıl geriye gittik, bilgi sanat onun elindeydi, eser kaldıysa Ermeniler 'den kaldı, Eruh'ta Ermeniler vardı, neresi hoşsa orada yaşıyorlardı. Ben Eruh'luyum, Yengem şöyle derdi: (Yengem de 4 beş yıldır vefat etti dişleri gelmişti)Sizin eve gelin geldiğimizde Ermeniler katliam oldu, benim köyümde oldu ben biliyorum, Ermeniler varken çok rahatları onlar yapıyordu. Kapı pencere onlar yapıyordu, kaçanlar zengin gitmeyenler zorla Müslüman olan fakirler vardı, onlar gidince üç yıl ayakkabısız kaldım bir elbiseye muhtaç olduk.(K1).*

Araştırmaya katılan bir gazeteci; *Ermenilerin burada yaşadıklarını biliyoruz; fakat sanki hiç yaşamamışlar* ifadesi yukarıdaki bağlamı açıklamaktadır. Ermeni ve diğer Müslüman olmayan toplulukların mezarlıklarına rastlanmasa da Osmanlı Arşiv belgelerinde izlerine rastlanmaktadır. 1893 -1894

yıllarında Siirt şehir merkezinin toplam nüfusunun (15.000) üçte birinin Müslüman olmayan (4.950) topluluklardan oluştuğu ve bu topluluklara ait dört kilisenin olduğu ifade edilir. Bugün bu toplulukların mezarlıkları olmadığı gibi onlarla ilişkili yapılar da ortada yoktur. Çünkü onlara “*sahip çıkmışlardır*”. 1980 tarihli bir belgede bir Ermeni vatandaşı kendi arazisini Ermeni cemaatine kabristan olarak vakfetmesi sonrasında Müslüman ahalinin hem kabir taşlarının hem de duvar taşlarını çalarak ev yaptıklarını, cesetleri ve kemikleri mezardan çıkardıklarını şikayet etmektedir.²⁵

Siirt’te yukarıda ifade edilen gazeteci ile görüşürken asıl katılımcı rolünde olmayan fakat emekli öğretmen olan bir kişi araya girerek Ermeni mezarlıkları ile ilgili konuşurken şu ifadeleri kullanmıştır: “*Ermeniler buradan göç edince uzun süre yerli insanlar onların evlerine mallarına sahip çıkmadı*”. Bu ifadelerde tehcirin söz konusu cümle içerisindeki tanımı doğru değildir. Bu durum sıradan bir göç olgusu değil zorla yerinden edilme bağlamında tecrit ve yalnızlıktır. Yerlilik üzerinden gidilecekse Siirt halkından daha yerli (Arapların İslam Halifesi Ömer zamanında geldiği düşünülürse) olan Ermenilerdir. Bir artı değer olarak ifade edilen “*Ermenilerin mallarına sahip çıkmadılar*” ifadesi de çelişkilerle doludur. Size ait olmayan bir mala göz dikmek, o mala sahip çıkmak anlamına gelmez. Buna talan ve yağmacılık denir. Aynı şekilde uzun süre sahip çıkmadı demek belli süre sonra sahip çıkıldı demenin itirafını barındırır. İktidarlar tarafından örgütlenerek ortaya çıkarılan bu gruba karşı kolektif öfkenin birçok bağlamı vardır. Daha önceki bölümlerde ifade edilen İslam dışında diğer dinlere mensup grupların şehrin sanat ve zanaat işleriyle uğraşması ekonominin can damarlarını oluşturmaları sebebiyle bu tür kolektif öfkeler en başından itibaren varlıklı kesimlerin sembollerine yönelmiştir (Stavrides, 2016, s.191).

Kapı eşiğine oturmak,²⁶ basarak geçmek bazı toplumlarda tehlikeli olarak görülür. Bu durum ne orada ne burada veya hem orada hem burada olma halini içerir; bu yüzden Araf’ takilere gönderme yapar. Kimsesizler²⁷

²⁵BOA. DH.MKT. 1772/7 (H. 2 Rebiülevvel 1308/ M. 16 Ekim 1890). Bu belgenin çeviri ve yorumu için Siirt Üniversitesi Tarih Bölümü Dr. Öğretim Üyesi Ömer Kucak’a teşekkür ederim.

²⁶Eşik yaratma üzerine bilgi için bakınız: Stavrides, S. (2016). *Kentsel Heterotopya. Özgürleşme mekânı olarak eşikler kentine doğru.*(A. Karatay, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık

²⁷ Türkiye Cumhuriyetinin Askeri Kuvvetleri ile PKK güçleri arasındaki çatışma sonucu ölen PKK’li kişiler ifade edilmektedir.

yoksullukla ölüm arasında kurulan metafor gibi eşikte duranları ifade eder. Kimsesizlerin gerçek anlamda kimsesiz olmasına gerek yoktur, öyle tanımlanıyorsa onlar öyledir! Belli süre sonra bu kimsesizlerin “kimleri” ortaya çıkmaktadır. Bu “kimler” de hemen ortaya çıkamaz. Bunu için mahkeme ve savcı kararlarına ihtiyaçları vardır. Aslında kimsesiz de değildir, “kimsesizlerin kimsesi” olanları kimselere yar etmek istememektedir.

- *Bir tane vardı adli tıpa gönderdiler. Kimdi neydi belli değildi, devlet bazen gizlilik şerhi kokuyor bu tür şeylere. Defnetmedik gönderdik öyle, dünya içinde var olmanın sonu (K2).*
- *“Kimsesiz Mezarlar” de söz konusu ama toplu mezarın içinde, sonuçta Müslüman, bu milletin çocukları birbirinden ayıramazsın. Düşünsel, fikirselle ve ideolojik olarak birbirinde ayrı kişiler de olsa bunları ayıramazsın (K4).*
- *Çıkardığımız oluyor gönderdiklerimiz oluyor. Yanlış geliyor, en son bir ay önce terör cenazeleri vardı bir ay önce aileleri geliyor savcılık kararı ile çıkarıyoruz. Elinde belgeleriyle çıkarıp gönderiyoruz. Bu mezarları sahip lenmeyenler de çıkıyor (K5).*

“Kimsesiz Kabirler”²⁸ mekânsal olarak ayrı nekropolitan alanlar değildir. Fakat bunlar kimi zaman grupsal kimi zaman da noktasal bir alt hiyerarşi oluşturmaktadır. Nekropolitan çalışanları herhangi bir kabri noktasal veya grupsal olarak mekânı göstermesi zor iken bu kabirler noktasal olarak bilmektedir. Mezar kazıcıların bu kabirlerle ilişkisi de diğer kabirlere oranla daha sıkıdır. Çünkü ölen bu kişilerin yakınları üç gün içerisinde ortaya çıkmazsa polis eşliğinde gömülmektedir. Sonrasında aileleri savcılığa başvurunca (ne kadar zaman geçtiğinin bir önemi yoktur) mezar tekrardan kazılır (eğer otopsi yapılmadıysa). Ölüden DNA için örnek alınarak ailesi ile birlikte teste tabi tutulur. Örnek için mezar kazılır, test sonuçları hemen alınmadığından mezar tekrardan örtülür, test sonuçlarına göre aile ile ölen kişi örtüşüyorsa mezar tekrar kazılarak ceset memleketine gönderilir. Mezarın 4 kez kazılıp kimseye ait olmadığı ve beşinci kazılışında ölü ve aile arasındaki tıbbi sözleşme sağlandıktan sonra memleketine götürüldüğü örnekler vardır (Foto 6). İktidar araçları tarafından

²⁸ Ölüm ve ölüm mekânlarının karşı-hafıza, yüzleşme vb. gibi bir direniş noktası/alanı olarak mekânın inşasında önemli rol oynamaktadır. Bu mesele çok yönlü ele alınabilecek bir konu olması itibarıyla farklı okumalar yapmaya imkân tanımaktadır. Fakat konu itibarıyla derinlemesine inceleme yapılmamıştır.

çoğunlukla yasaklanıp bazen de kısmı olarak izin verilse de kimsesizlerin kimseleri iktidar şemsiyesi altında ölüm ve ilgili törenleri ifa etmektedir.

Foto 6: Kimsesiz diye gömülen ve sonrasında kimselerin ortaya çıkmasıyla dört kez kazılıp sahibine teslim edilen kabir.

Ölüme her insan belli sebeplerle yakındır fakat hem ölüme hem de ölümün mekânlarına birini gömmek veya kabri ziyaret etmek dışında bir yakınlığımız yoktur. Başlangıçta yerleşim yerlerinin dışında konumlanan ve sonrasında şehrin merkezine dahil olan şehir mezarlığına bakan bir evin ilişkisi aynı değildir. Nekropoliten kayıtsız kalınan gündelik hayatın bir parçasına dönüşür. Böyle olsa bile mezarda görevli olmak (bekçi veya mezar kazıcı) ile mezarlığa bir seyir mekânı olarak bakmak arasında fark vardır. Toplamda bu dört nekropoliten alanlarında mezar bekçisi ve kazıcısı olmak üzere 10 kişi çalışmaktadır. Mezar bekçisi ile kazıcılar bezen aynı kişi olmakla birlikte part death (part time'a işaret ediyor) olarak yani ölüm olması durumunda çalışan kişiler de vardır. Bu kişilerin içinde buldukları durum "kimsesiz mezarlar" bağlamında önemlidir. Siirt'e Adli Tıp Uzmanı "ölü bedenler benim için bir cisimden farksızdır, ta ki hikâyelerini öğrenene kadar, cesetlere otopsi yapmadan önce hikâyelerini dinlemem, hikâyelerini dinleyince bana canlı gibi geliyorlar. Otopside sonra kim olduklarını sorarım" demişti. Bir mezar kazıcısı da benzer şeyi ifade etmiştir; "Kazdığımız zaman çıkarıyoruz, et, böyle sarkmış durumda kokuyor, mümkün mertebede parçalamadan çıkarıyoruz, ceset torbasına koyuyoruz sonra tabuta, zaten o kukuya kimse dayanamaz (uzun sessizlik oluyor). Kişilerin hayatlarını öğrendiğim zaman bana kazmak zor geliyor fakat öğrenmeden kazarsam o zaman iş gibi geliyor" (K4)²⁹.

²⁹ Topraktaki mikroorganizmalar, çürümekte olan cesetleri en küçük birimlerine kadar ayrıştırırlar. Ceset yapısındaki proteinler nihai olarak amonyağa kadar parçalanır. Amonyak ise gaz halinde buharlaşır ve havaya geçer. Bu havayı teneffüs edenler, bazı olumsuz etkilere maruz kalırlar. Bu da halsizlik, unutkanlık gibi olumsuz belirtilerle kendini gösterir (Kocaçalışkan, 1999: 443).

Bu bağlamda bu bekçilere mezarda bekçilik yapmak veya kazıcı olmak düşünsel açıdan ne hissettirdiğini sorulmuş ve bağlamsal olarak iki farklı cevap ortaya çıkmıştır:

- *Ölüme mekânsal olarak yakınıam ama şu şekil, ben kendimi ölümden uzak görüyorum, çok yakın olmak uzaklaştırıyor kesinlikle. Sürekli gömüyoruz her halde sıra bize gelmez o hissi unutmmuş gibiyiz. En az günde bir tane gömüyoruz. (K5).*
- *Sekiz yıldır bu işi yapıyorum önceden hayatı kale almazdım şimdi ise mezara yakın olduğum için sürekli hayatımı muhasebe ediyorum, beni suskunlaştırıyor (K1).*

Kişiler mekâna iz bırakmak ister, iz bırakmaya çalıştıkça mekânla mücadelede girer, mücadele ettikçe mekânla bütünleşir. Bütünleştikçe mekâna ilişkin olumsuz nitelermeler yoğunlaşır (Alpman, 2016: 176). Çünkü mekânın ona vadettiği şey ve geldiğinde karşılaştığı, ayrıca kabul lenmek zorunda bırakıldığı şey arasındaki fark artar ve çatışma şiddetlenir. Şiddetlendikçe eskiye ve geçmişe özlem artar. Satır aralarında göndermeler sürekli olarak eskiedir. Yaşadığı bugün, yarının dünü olacağından ne bu günü ne de yarını köken geçmişinden daha iyi olmayacaktır.

Nekropolitan ve Toplumsal Cinsiyet

Çocuk doğururken sana çok acı çektireceğim. Ağrı çekerek doğum yapacaksın. Kocana istek duyacaksın. O seni yönetecek³⁰

Toplumsal cinsiyet ve iktidar çalışmaları, mekân bağlamında veya belli konu hakkındaki çalışmaların içerisinde serpilmiş olarak yapılmaktadır. Sadece toplumsal cinsiyet ve iktidar üzerine yapılan çalışmalar oldukça yaygınlaşmaya başlamıştır (Cornell, 2016). Toplumsal cinsiyet şüphesiz iktidarlardan bağımsız değildir, çünkü iktidar kurma olmadan bu derece ezilmişliği, eşitsizliği açıklamak zor olacaktır. Din, gelenek, toplum, erkek vb. araçların kurdukları iktidarlar ilk bakışta göze çarpmaktadır. Bu iktidar alanından kurtulan yine de özgürleşemez çünkü iktidar bu durumda farklı iktidar ağları örerek olguyu ötekileştirir.

---

³⁰ Tevrat/Yaratılış 3: 16.

Mackinnon'a göre bağımsız olarak biyolojik farklılıklar üzerine kurulmamış bir sistemde her iki cinsiyet de hem toplumsal hem de politiktir (2015,s.11). Toplumlar toplumsallaşma pratikleri aracılığı ile cinsiyet farklılıklarını en üst düzeye çıkarmaktadır. Bu cinsiyet rollerinin biyolojik yani doğal cinsiyetten bağımsız bir şekilde gerçekleşiyor olması bu durumu doğal dışı yapar. Dolayısıyla toplumların bu yapısı doğal yapılarla açıklanamaz. Toplumsal cinsiyet uygulamaları aslında doğal farklılıklardan değil doğal benzerliklerin göz ardı edilmesi ve bastırılmasının uygulamasıdır. Nasıl bastırıldığı ise cinsiyet rejimi ile ortaya konulur. Belli grup, okul, mezarlık ve kurumlarının toplumsal cinsiyetle etkileşim durumları o kurumun toplumsal cinsiyet rejimini ifade eder.

Cinsiyetler mekândan bağımsız değildir. Mekân toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini barındırır ve bunu yeniden üretir. Mekânın bunu bilinçli yapmasına gerek de yoktur. Tarihi süreç içerisinde yeniden üretim o kadar sıklıkla yapılmıştır ki artık toplumlarda ve bireylerde bir davranış olarak gelişmiştir. Davranış olarak toplum içerisinde geliştirilen bu kalıpların dışına çıkmak için yoğun bir direniş ve çaba gerektiği gibi bunun yapılması halinde ise birçok dışlanma mekanizmalarına da hazır olmak gerekmektedir. Bu eşitsizlikler salt cinsiyete de indirgenemez; ırk, sınıf, statü bağlamında da değerlendirilmelidir. Bir cinsiyet olarak kadın; aynı zamanda Kürt, Alevi, göçebe, alt sınıf, engelli vb. kimliklere de sahip olabilir. Toplumsal cinsiyet ve onun ayrımcılığı cinsiyetin yanında diğer faktörlerin de iç içe girdiği çok boyutlu ve çok değişkenli bir süreç ortaya çıkarabilir. Bu süreçler de mekânın nasıl organize olacağına ve kimin ne kadar nerede ve nasıl duracağına iktidarla iş birliği yaparak karar verir. Yüceşahin ve Yazgan (2017) mekân ve mekânın üretimi ve bu üretim yapılırken eril bakışı ve iktidarların pozisyonlarını sorgularlar. Oluşturulan mekânsal kavramlardan, mekânın cinsiyete göre bölünmesini hem geçmiş bağlamda hem de neoliberalizm çerçevesinde önemli bakışlar ortaya koyarlar.

Genel anlamda kadınlar erkeklerden daha uzun yaşar.³¹ Kadınları birçok şeyden dışlayan hegemonya ve onun iktidarı her halde uzun yaşamayı kadınlara bırakması beklenemezdi. Nitekim geri kalmış, yoksul alanlarda kadınların erkeklerden daha kısa yaşadıkları bilinmektedir.

---

³¹ Kaynak: TÜİK, Hayat Tabloları, 2017-2018

Yoksullukla beraber yoksunluk bu durumu şiddetlendirmektedir. Yine bu iki grup arasında da bebek ve çocuk ölüm oranlarında farklılıklar vardır. Buna rağmen yine de ölümün herkese eşit olarak geldiği söylenir. Bu söylem cinsiyet bağlamından ziyade genelde; ırk, sınıf, statü bağlamında söylenir. Ölüm herkese eşit gelmediği gibi ölüm sonrası durumlarda da eşitsizlik toplumsal olarak bozulmaz. Kandiyoti'nin (2015) "*ataerkil pazarlık*" (bargaining with patriarchy) olarak kavramsallaştırdığı ve kadınların iktidarla yaptığı pazarlık ve De Certeau'nun (2008) iktidarın *stratejisi* ve zayıfın *taktiği* bağlamında benzerdir. Negropolitan ve ona giden süreçte kadınlar birçok yönüyle pazarlık ve stratejiye karşı taktik uygulamaktadır.

Her ne kadar daha önceki topluluklarda olduğu gibi kadınlar ayrı bir alana gömülse de söz konusu mezarlıklarda böyle bir ayırım yoktur. Bunun yanında kadınlar aynı alanda gömülse de bazı özel durumlarda aynı mekân içerisinde toplumsal cinsiyet uygulamaları görülmektedir.³² Söz konusu mezarlıkların içerisinde bulunan türbelerde hiçbir şekilde kadın mezarı bulunmadığı gibi kadının girmesinin dahi yasak olduğu türbeler bulunmaktadır (Foto 7). Kadınlar bir taktik ve pazarlık olarak yine türbeye gitmekte fakat içine girmemektedir. Türbe dışında statü ve sınıfa göre gömülmelerin olduğu daha önce belirtilmişti. Kadın ancak türbedeki zatın yakını (eş gibi) olması ve aralarında akrabalık bağı bulunması halinde mekânsal yakınlık durumu değişmektedir. Türbenin içerisinde bulunmak veya türbeye yakın olmak tek başına bir şey ifade etmese de toplumsal olarak önemli bir göstergedir. Türbeye yakın olan kadın kabirleri de yine erkek üzerinden kazanılmış bir statüdür, kadın olma durumuyla ilgili değildir.

Kadın şeyhler olmamakla birlikte Şeyh Zeynep adında bir türbenin varlığı da toplumsal olarak şaşılacak bir durumdur. Söz konusu türbede cenin/bebek/çocuk kabirleri hariç yetişkin kabirleri olmadığı gibi erkek türbelerinde var olan heybet ve yükseklik burada olmamakla birlikte türbeye giriş zemininden daha alçakta yer almaktadır. Statü, soy şeklindeki erkek türbelerindeki mekânsal organizasyon burada olmadığı gibi bunlar bakımsızdır. Şeyh Zeynep'in bir hadis alimi ve aynı zamanda şair olduğu

---

³² *Bilecik Şeyh Edebalı Türbesinde Edebalı'nın türbesi dışında kadınlar ayrı yerde gömülmüş ve isimleri yerine Edebalı'nın kızı ve hanımı olarak belirtilmişlerdir.*

söylenmektedir. Kaynaklarda Zeynebül muhaddise binti Süleyman bin Hibetullah olarak isimlendirilmektedir (Kalafat, 2006). Yani Hibetullah'ın oğlu Süleyman'ın kızı hadis âlimi Zeynep denmektedir. Diğer türbelerdeki âlimler şeyh, seyda ve sonrasında kendi yalın isimleri yer alırken Şeyh Zeynep için böyle bir durum söz konusu olmadığı gibi onun için dede ve baba üzerinden bir tanımlama mevcuttur. Bir kadından başkasının "karısı" olarak bahsetmek, onun hali hazırda sadece üyesi olabilecek bir kategoriye sokmaktır. "Karı" olma kategorisi içerisinde değerlendirilen bir kadın sıfatıyla onun davranışlarına ve doğasına ilişkin, toplumsal olarak standartlandırılmış bir dizi kapsamlı beklentiyi içermektedir: Evi çekip çevirebilmeli, misafir ağırlayabilmeli, çocuk doğurabilmeli (Goffman, 2018,s.90). Birinin "kızı" ifadesi de kimin kızıysa kendi namusunu koruyarak ailenin namusundan da sorumlu olma bilinci inşa edilir.

Tarihi süreç içerisinde kadının bilgisine ve tecrübesine güvenilmediğinden onun dikkate alınmadığını bilmekteyiz. Erkek türbeleri dua ve türbedekini aracı kılarak Allah'tan bir istekten bulunma gibi geleneksel ve sıradan bir ritüel olarak organize olmuşken Şeyh Zeynep Türbesi'ni ziyarete gidenler buraya; çocukları altına işemesin, gece korkarak uyanmasınlar veya çocuğu olmayan kişiler Allah'tan şifa bulsun diye gitmektedir. Burayı ziyaret edenlerin tamamına yakını kadınlardan oluşmaktadır. Ağaçlara ve mezar demirlerine bez bağlama, muska bırakma (Foto 8) ritüelleri de sadece bu türbede gelişmiştir. Hadis üzerine ihtisas yapmış ve şiirle uğraşmış bir kadının bugün maruz kaldığı şey toplumsal olarak budur.

Evlenmek, çocuk yapmak ve bakım işleriyle uğraşmak kadını tahakküm altına aldığı gibi ölüm söz konusu olduğunda da benzer şeylere maruz kalınmaktadır. Çocuğu olmamak bir eksiklik ve çocuğun bakım işlerini kadınlar üstlendiklerinden ziyaretçiler kadındır. Çocuğun olmaması salt kadının *kabahati* olarak görüldüğü için aynı kadının kocası ziyarete gelmez. Sorunun çözümünü araması gereken yine kadındır çünkü böylesi bir durumda ikinci eşin gelmesi veya onun dul kalma ihtimali vardır. Bu durum ataerkil pazarlık ve zayıfın iktidar karşısında sergilediği taktik olarak değerlendirilebilir. Nitekim evlenmeden önce bir gün evlenip gidecek diye kız çocukları evlat olarak sayılmazken; bir katılımcı tanıdığı bir kabri anlatırken; *bak şu 25'inde vefat etti, evin de tek çocuğuydu. Üç tane de ablası var* ifadelerini kullanmıştır. Böyle bir toplumda kadın olmak

evin çocuğu olmayı bile gerektirmiyor. Ataerkil olan bu toplum erkek çocuğu önelediği için ve kız çocukları evlenerek evden ayrıldıklarından kaç çocuğun var sorusuna karşılık olarak sadece erkekler sayılmaktadır. Bunun bu toplumda tamamıyla böyle olduğunu varsaymak doğru değil, yaygın ise bile buna dair belli bir veri üzerinden konuşmak gerekmektedir. Bu ataerkil sistemin kodlarını yüklenen ve bunu üreten, geleceğe aktaran erkeklerle beraber çoğunlukla kadındır. Bunu kadına/erkeğe bu şekilde yaptıran toplumsal cinsiyet rejimidir. Kadın erkekten (koca, dede, ata) daha fazla erkek çocuk isteyerek, kocadan daha fazla kız çocuklarına mirastan pay vermemeyi savunarak ve erkek çocuğu olmadığı için bir kadını erkekten daha fazla dışlayarak kendi konumunu her şeye rağmen sağlama alma olarak ataerkil pazarlık ve taktiğe başvurmaktadır.

Foto 7: Kadınların girmesinin yasak olduğu türbe (Şeyh Süleyman Mezarlığı).

Foto 8: Şeyh Zeynep türbesine ait ritüeller

Bir başka statü ve kadın ilişkisi bağlamı peygamberin soyundan gelmeyi ifade eden seyitliktir. Cemiyetten olma bilincinden uzak cemaat toplumlarında soy ve sülale önemlidir fakat bu durum da statü bağlamındadır. Buna karşılık statünün doğuştan geliyor oluşu hoş görülmeyen bir aile, soy ve irka mensup olmanın dışında ne olursanız ne işle meşgul olursanız

olun sizin peşinizi bırakmayacaktır.³³ Seyit olan kadınların mezarlıklarında Mescit-i Nebevi'ye binaen yeşil bez bağlanır ve yeşil seyitliği temsil eder. Statü ve sınıf bağlamında mezar taşlarının nasıl farklılaştığı cinsiyet bağlamında da benzerdir. Erkeklerin mezar taşlarında kavuk, sarık benzeri semboller varken kadın mezarlarında bu durum gözlenmez. Özellikle 1950 ve öncesine ait kabir taşlarında kişinin künyesi okunmadan da mezar taşı üzerinden cinsiyet okumaları yapılabilir. Nitekim erkek kabir taşlarında ilmiye sarığı, burmalı sarık, serdengeçti, fes vb. simgeler varken bu durum kadın kabir taşlarında olmadığı gibi, üç gül buketi, lale, vazoda çiçek, yaprak ve bitki motifleri bulunmaktadır. Erkek mezar taşlarında muhtar, inşaat mühendisi, eczacı, öğretmen, albay, polis, muhtar gibi mesleki tanımlar bulunurken kadın mezarlarında bu yoktur. Erkek kabir taşlarında mesleki tanımlamalar dışında aşiret, hacı, hoca, molla, efendi, bey, ağa gibi statü tanımları da bulunmaktadır.³⁴ Kadınlar çoğunlukla; eşi, zevcesi, hanımı, merhume, x kişinin çocuklarının annesi vb. kavramlar üzerinden tanımlanmaktadır. Kadınlarda mesleki tanımın olmaması var olduğundan da yok değildir, kadınların mesleki kazanımlarını kolaylaştıracak toplumsal yapı olmadığı için mesleki tanımlamaları yoktur. Kadının kamusal alanda yer edinecek mekanizmaların olmayışı veya belli gerekçelerle kapalı oluşu bunda etkilidir. Nekropolitan alanlarda kadın ve onun görünürlüğü siliktir. Başkasına eş, evlat ve anne olmak dışında kadının bir fonksiyonu yoktur. Nekropolitan alandaki bu ilişki ve sonuç yaşamın içindekiyle birebir aynıdır, hatta yaşamıkinden daha vahşidir. Gündelik hayat içerisinde statü ve mesleki tanımlamaları bulunan kadınlar olmasına rağmen bu görünürlük mezarlıklarda hiç yoktur. Kadınların bu anlamda mezarlıkları daha mütevazıdır.

Ataerkil toplumlarda mezar taşına yazılan kimlikler de erkekler tarafından üretilirler. Mezar taşı ustalarının erkek olması bunda etkilidir. Erkekler şeyh, şehit, seyit, hacı, Kureyş soyuna dayanma üzerinden etiketlendirilirken kadınlar erkeklerin karısı olma üzerinden etiketlenmektedir.

³³ Siirt geneli içerisinde Garisi aşireti hoş görülmez ve bu aşirete mensup kişiler bu önyargıya bağlı olarak toplumsal anlamda kimin sorduğuna bağlı olarak değişmekle birlikte aitlik durumlarını belirtmemektedirler.

³⁴ Her ne kadar toplumsal cinsiyet bağlamında konu ele alınmasa da bunun kolay bir şekilde okunabiliyor oluşu açısından bakınız: Koyuncu, R. Güvelioğlu, İ. G. ve Gümüş, N. (2009). Rize-İyidere İlçesi Tarihi Mezar Kitabeleri. İyidere Kaymakamlığı Kültür Yayınları.

Siirt Mezar Taşları adlı çalışmada Osmanlıca mezar taşının transkripti şöyledir : “*Bu, Şeyh İsmail Fakirullah’ın³⁵ çocuklarının annesine ait kabirdir. O, Hacı Muhammed Siirdî’nin kızıdır*” (Mutlu, 2006, s.52). Burada kadın çocukların annesi olma ve bir kişinin kızı olma üzerinden tanımlanırken kadının ismi bile yer almaz. Bir kısmında kadının genç yaşta olması ve evlenmemiş olması üzerinden bekâreti ifade eden tülbent ve boncuklu bezler bağlanır, bunun da öncesinde tabutun üzerine beyaz bez veya gelinliği ifade eden beyaz tül serilir. Bu tutum kadın bedeninin yok sayılarak tamamen erkek bedeni üzerinden yapılmış bir tanımlama olduğu gibi (bekar/et), işlevsiz ve bir işe yaramayan fakat toplumsal anlam bakımından kocaman ve varlığı ile yokluğu arasında *kız* ve *kadın* olarak tanımlamaların yapıldığı kan sevicî bir kültürü yansıtır (Blank, 2014, s.14). Bu ritüele (tülbent bağlama) toplumsal olarak evlenmeden ölmüş olmak ve genç yaşta ölmünün bir ifadesi olmakla birlikte çoğunlukla mürüvveti göremeden gitmek olarak bakıldığından bir eksikliklerdir. Aslında bekâr olmak, evli olup çocuğu olmadan ölmüş olmak, çocuğu olmasına rağmen öksüz ve bekâr çocukların geride kalması bağlamları gelişmektedir. Sırasıyla bu üç durum acı olarak ve toplumda kadının kabul görmesi bağlamında farklılaşmaktadır. Evlilik, üreme ve toplum beklentilerini yerine getirme üzerine kodlanmış bir hayatta bekâr olmak, evli olup çocuk sahibi olmamak, çocuk sahibi olup çocuklardan evli olmayan varsa bu tür durumlar bir tür eksiklik olarak görülür. Kadın ve erkek, hayatı boyunca toplumu ikna etme, inandırma ve dayatılan eksiklikleri tamamlama üzerinden bir hayat yaşamaktadır. Hayatın bu alanındaki yansıması nekropolitan üzerinden okunabilmektedir. Bir yandan cefakâr, çilekeş, garip anne olma; diğer yandan talihsiz kız olma durumları yaşanmaktadır. Mezarlıklar üzerinden ortaya konulan efsaneler, mitler ve bellekler; kabrine nur girme, cennetlik, mübarek olma durumları yine erkekler içindir.

- *Şu sarıklı var ya lokantacıymış ne kadar deli, evsiz, fakir varsa o lokantacıya gidiyormuş, hepsine ücretsiz yemek veriyormuş, bu öldüğü zaman kabrin içine nur giriyor. Öyle mübarek, iyi bir mezar (K3).*

Hâlbuki gönüllülük, karşılıksızlık, fedakârlık, ücretsiz emek, yemek yapma, kermes kurma vb. faaliyetlerde kadınlar ön plandayken mükâfat

---

³⁵ İsmail Fakirullah türbesi ulusal çapta ziyaret edilen bir yerdir.

ve kazanç söz konusu olduğunda erkek ve erkeklik hemen oraya müdahale etmektedir.³⁶ Kadının yaşarken alamadığı mükâfatı toplum, toplumsal olarak yine ona vermemektedir. Hayatın içinde görünmez olan emek söz konusu nekropolitan alanlar ve öteki taraf olunca da görünmez olmaktadır.

Kadınların iş, okul, yönetim, bürokrasi vb. alanlarda erkeklere oranla daha az temsil edildiği malumdur. Fakat gönüllülük, bakım, fedakârlık söz konusu olduğunda kadınların oranı bir şekilde artar. Bazı siyasi partiler kadın kollarına bu sebeple önem verebilmektedir (Arslan, 2019). Kermes faaliyetlerinin hemen tamamını da kadınlar yürütür. Cenazeye katılma, mevlit törenlerine gitme durumları da kadınsallaşmıştır. Kadınların erkeklere göre dinsel ritüel ve pratikleri uygulama ve aktarma, durumları da erkeklere göre daha yüksektir. Geleneksel toplumlarda kadınlar erkeklere göre muhafazakâr partilere oy verme eğilimleri daha yüksek olabilmektedir (Baykal, 1970). Dinsel veya dinsel olmayan cemaatlerin kadın grupları, onlar için fazlaca öneme sahiptir. Türbe ziyaretleri, aile, din eksenli konferans ve sohbetlerde katılımcıların çoğunluğunu da kadınlar oluşturmaktadır (Altan, 2007). Dua eden kişilerin çoğunluğunu kadınlar oluşturur ve bu kadınlar genelde de yoksuldur. Buna rağmen kadınlar erkeklerden daha günahkârdır.³⁷ Bu günahkârlık biyolojik olarak kadının regl olması ve regl durumunda dini gereklilikleri yapamaması üzerinden dini eksiklik olarak temellendirilmektedir. Biyolojik olan bir şeyin ve bu biyoloji üzerinden gelen bir yasaklanmanın bir cinsiyeti dini açıdan eksik olarak görmesi kabul edilebilir değildir.³⁸ Toplumsal olan bir durumu doğal olarak görmek ve bunu değiştirebilmenin araçlarını insan elinden almaktır. Marx'ın meta fetişizmi; toplumsal olguların doğal olgulara tercüme edilmesi dediği şey budur (Mollaer, 2018, s.228). Bu doğallaştırılan dinen eksiklik ve daha fazla günahkâr olma durumunun nekropolitan alanlara yansımaları ilginçtir. Tunç çağına dayanan kadınların daha derine gömülme pratiğinin cinsiyet farklılığını ortadan kaldırmak gibi belli kabul

³⁶ Yemek yapmanın mükâfata dönüştüğü yerlerde erkek açığı, seks işçiliğinin bir sermaye sürecine dönüştüğü yerde de jigononun ortaya çıkması gibi.

³⁷ "Ey kadınlar topluluğu, sadaka veriniz. Ben cehennem halkının çoğunun sizden oluştuğunu gördüm" (Buhari, Hayz 6, Müslim, İman 132).

"Bana cehennem gösterildi. Halkının çoğunun kadınlar olduğunu gördüm" (Buhari, İman 21).

³⁸ Bu bakışı reddeden teologlar da vardır. <https://www.youtube.com/watch?v=ioih-e8ZS28> (27.02.2018).

ve temelleri vardır. Fakat görüşmeye katılanların ifade ettiği temellen-dirme şok edicidir:

- *Biz kazdığımızda ortalama en az 1,70 erkek 1, 80, 185 bayanı daha derin kazıyoruz. Bizim duyduğumuza göre, bildiğimize göre, erkeklere göre bayanlar daha çok kokuyormuş çürüyünce, bir de bazıları diyor ki onların günahı daha çoktur o yüzden (K2).*³⁹
- *Kadınların mezarını kazıp taciz etmesinler diye daha derine kazıyoruz, bir de daha günahkâr. Mesela bir tanesinin mezarını kazarken yılan çıkmıştı (K4).*

Kadınların erkeklere göre kabirlerde çürümeleri sonucu daha pis kokması, kadının erkekten daha günahkâr olması ve satır aralarında okunan nekrofilî sebebiyle kadınlar derine gömülmektedir. Nekrofilinin olduğundan ziyade olabileceği ifade edilmiştir. Fakat böyle bir eyleme karşı bir tedbir olduğu açıkça ortada olduğu gibi cinsel olarak rahatsız edilme ve tacize ayrıca tecavüze maruz kalmak salt kadınlarla ilgili bir durum değildir. Çünkü çocuk ve erkek kabirleri de bu tacize maruz kalabilir.

Eşitsizlikler gömülme, sonrasındaki simgesel ve mekânsal örgütlenme ile sınırlı kalmaz. Ölüm öncesindeki uygulamalarda da buna dâhildir. Sala verilirken ölen kadın falanca kişinin hanımı olarak ifade edilir ayrıca kadının cenaze namazındaki kalabalıkların ait oldukları sınıf ve statü yüksek değilse aynı erkek statü ve sınıf gurubuna göre daha düşüktür. Cenazeyi oluşturan kalabalıkların çoğu ölen kadının erkek akrabalarından oluşur. Bir kişinin, eşi, çocuğu, annesi vb. olma durumları dikkate alınır. Fakat bir erkek için bir kadının çocuğu, kardeşi ve eşi olma durumları gözletilmez. Ağlama, yemek hazırlama bakım işlerine dâhil olan kadınlar cenaze namazı kılma, cenazeyi taşıma, gömme işlerine dâhil olmazlar/olmazlar. Bu görevler erkeklere aittir çünkü bu işler kamusaldır. Cenazenin kadınlar tarafından taşındığı örnekler tecavüzün ölümle sonuçlandığı durumlarda gerçekleşir. Simgesel olan bu durum böylelikle haber değeri taşır.⁴⁰

Sonuç

³⁹ Benzer derinlik ifadeleri Mezarlıklar Müdürlüğü'nde de bulunmaktadır.

⁴⁰ <http://www.hurriyet.com.tr/vahset-kurbani-sinemin-cenazesini-kadınlar-tasidi-40354178> (27.02.2018)

Mezarlıklar da insan gruplaşmalarının, hayranlık verici bir negatifini oluşturur. Nekropolitan alanlar toplumsal yapıyı, ekonomik yaşamı ve ideolojileri kendi aynalarında sadık bir şekilde yansıtırlar. Bu sıfatla diğer toplumsal olgular kadar kabristanlar da sosyolojik bir incelemeyi hak eder (Lefebvre, 2015, s.52). Kent içindeki nekropolitan alanlar nispeten küçük alanları içeriyorsa, mezarlıklar toplu bir şekilde ve herhangi bir kişinin de gömülmesine açıksa, resmi istatistiklerin sistematik ve düzgün olmaması durumunda araştırmacılar verilerini kendileri oluşturabiliyorlarsa önemli veriler sağlamaktadır.

Bu alanlardan, yaşa bağlı olarak zamansal ortalama ölüm yaşı ortaya çıkabilmektedir. Gelişen sağlık koşulları bağlamında Siirt'in nekropolitan alanlarında ortalama ölüm yaşı giderek artmıştır. Yine mekânsal olarak diğer bölgelerden farklılaşan zorla yerinden edilme mezarlıklar üzerinden okunabilmektedir. Buna göre 1985 ve sonrasında kabirlerde köy isimleri yer almaya başlamış ve bunun 1980 ve 1990 yıllarında köy boşalmaları ile ilişkisi vardır. Aynı zamanda 1985 ve öncesinde nadir de olsa köy bazında olmasa da il bazında veriler vardır. Bunların tamamı kamu (asker, polis, hizmet) sektöründe çalışan il ve bölge dışından gelen kişilerden oluşmaktadır. Bu dönemde ulaşım ve teknolojik altyapının gelişmemiş olması nedeniyle görev sırasında vefat edenler defin için memleketlerine gönderilememiştir.

Nekropolitan alanlardan geçmişe ait ekonomik ve gelişmişlik okuması da yapılabilmektedir. Nekropolitan alanlar üzerinden mekânsal organizasyon süregelmektedir ve bu organizasyon göç sebebi ile parçalanmakta ve yeniden üretilmektedir. Araplardan önce şehirde yaşayanların kabirleri şehirde olmamakla beraber kabirleri organize eden ve hâkim unsur Araplara ait kabirlerdir. Her kabirde an az bir türbe vardır ve kabirlerin ana çekirdek alanlarını bu türbeler oluşturmaktadır. Türbeden uzaklaştıkça veya ona yaklaştıkça devreye soy, statü, sınıf ve akrabalık bağları girmektedir. Türbeler genelde yüksek alanlardadır. Bu yükseklik sadece mekânsal değil aynı zamanda ilahi güce yakın olma yüksekliğini içermesi bakımından somut olduğu kadar soyut bir anlam ifade etmektedir; hatta soyutluk somutluğun çok daha önündedir. Türbelere mekânsal olarak en yakın gruplar türbedeki kişinin talebelerinden veya aynı tedrisattan gelen kişilerden oluşmaktadır. Sonrasında türbedeki kişinin akrabaları gelmektedir. Bunun da çevresinde mekânsal olarak aynı soyadını taşıyan veya

farklı soyadını taşısa da kadın veya erkek soyu üzerinden soy ağacına bir şekilde eklenen kişiler toplanmıştır. En dış çeperde 1980 -1990 yıllarında meydana gelen zorla yerinden edilme sebebiyle şehir merkezine göç etmiş kişiler oluşturmaktadır.

Bu organizasyon yaşamın içerisinde beslenmektedir ve şehre dair var olan kurumsal yapılar ve bununla ilişkili sermaye grupları arasında özellikle de mekânı kullanım pratiklerinde de görülür. Göç öncesindeki kabirler doğdukları yerde gömüldüklerinden mezarlıklarda aidiyeti ifade eden il/ilçe/köy ifadeleri yoktur. Fakat başka merkezlerden Siirt'e göç eden (göçün zorla olması, aidiyeti ve özlemi güçlendirici bir unsura dönüştürmüştür) kişilerin kabirlerinde il/ilçe/köy isimleri bulunmaktadır. Bu mekânlar da kendi içerisinde farklı bir organizasyona tabidir. Siirt'in Eruh ilçesi ve köyleri bu zorla yerinden edilme sürecinde en fazla göç veren ilçe olduğu için söz konusu organizasyonun en belirgin olan topluluğu oluşturmaktadır. Eruhlular kent içerisinde mekânsal olarak Şeyh Musa Mezarlığına yakın olduklarından bu mezarlıkta daha fazla toplanmışlardır. Bu nekropoliten alanlarda Eruhlular belli alanlarda toplanmışlardır. Bu toplanma ise şu şekildedir: Öncelikli olarak belli bir alan Eruhlulara ait gibi gözükür. Belli alan içerisinde Eruh'un Narlıdere Köyü'ne ayrılmış bir mekân bulunmaktadır. Bu mekân içerisinde de aynı soyadı taşıyan gruplar kendi içerisinde kümelenmiştir. Mezarlıklar ve bununla ilişkili yapılarda çalışan kişilerin (bekçi, mezar kazıcı, Mezarlıklar Müdürlüğündeki birçok kişi) Eruhlu olması hem bu bağlamı desteklemektedir.

Toplumsal olarak her ne kadar ölümün herkese eşit geldiği varsayılsa da kişilerin ölüm ve sonrası için toplumun varsaydığı kabuller eşitsizliği sürdürmektedir. Kişiler nasıl yaşıyorlarsa öyle de ölmektedir. Ölüm bir iktidar alanıdır. Bu iktidar alanı da mekân üzerinden inşa edilir. Nekropoliten alanlar üzerinden tarihsel, mekânsal okumalar yapılabilmektedir. Bu alanlarda ölümün şekli, biçimi, ritüeller, toplumsallaşma alanları ve biçimleri baştan aşağıya sınıf, statü ve iktidar ile ilişkilidir. Gündelik hayattaki sıradanlık sayılan deneyimler ve bunu içeren aşinalık durumları akıp giden olaylarda sınıf, statü, iktidar ilişkileri ve yeniden üretiliş biçimleri gözden kaçmaktadır. Ölüm ve mezarlık dikkatlice incelenip teori ile desteklendiğinde bu ilişkiler çözülebilmektedir.

Kişinin şeyh olması yeşil renkle ifade edilir. Kabir taşları üzerindeki simgeler, kabrin konumu, kabrin diğer kabirlerden yüksek olup olmadığı,

kabir taşının malzemesinin kalitesi ve şekli; statü, sınıf göstergesi olmaktadır. Nekropolitan alanlarda toplumsal cinsiyet okumaları da yapılabilir. Toplumsal cinsiyet okumaları yapılırken de mezarlık ve bununla ilişkili yapılar, kurumlar ve bağlantılar dikkate alındığında konunun çözümlenmesi kolaylaşmaktadır. Kadın; ölüm döşeginden bakım hizmetlerine oradan ölüm ilanına, oradan defnedilme ve mezarın derinliğine kadar cinsiyetçiliğe maruz kalmaktadır. Ölüm sonrasında mezar taşlarının şekli, uzunluğu, boyutu ve simgeler üzerinden de ayrımcılık olduğu gibi “öteki dünyada” da bu eşitsizlik devam eder. Kabir ve bununla ilişkili türbe ziyaretlerini daha çok kadınlar yaparken yani dini yaşayan ve bunu geleceğe aktaran kadinken yine aynı din kullanılarak kadının dışlanmasına sebep olmaktadır. Kadınların girmesinin yasak olduğu türbeler vardır. Kadınlar ancak içeri girmeden bu türbeyi ziyaret etmektedir. Ayrıca Türbeye yakın gömülmek statü ve sınıf bağlamında değerlendirildiği gibi kadının türbeye yakın olması ancak eş ve akrabalık üzerinden olmaktadır. Erkek kabir taşlarında sınıf ve statüyü ifade eden sarık, kavuk vb. simgeler varken kadın kabirlerinde bu yoktur. Kadının erkeğe göre daha günahkâr olarak görülmesi ve çürüyen bedeninin daha fazla kötü koku yaydığı anlayışı kadınlar erkeklere göre daha derine gömüldüğü toplumsal olarak kurgulanmaktadır. Yine toplumsal bir kurgu olarak nekrofil tehlikesi bağlamında da kadını derine gömülebilmektedir.

Kabir taşlarında erkek beş altı nesil soya varıncaya kadar ifade edilir. Bunun yanında; muhtar, mühendis, ağa, şeyh, bir aşirete mensubiyet, hacı vb. meslek ve sıfatlarla ifade edilirken kadınlar; şu kişinin kızı, eşi, hanımı, vefakâr, cefakâr anneleri olarak ifade edilir. Söyleyeceğim bilinçle yapılmasa da teorik olarak böyle okunabilen bekâret üzerinden kabirlerde simgeler bulunmaktadır. Bu simgeler genelde bir başörtüsü, gelinlik benzeri tüller, renkli boncuklu pullu bezlerden oluşmaktadır. İktidar güçlerinden, toplumsal kabullerden, kültürden ve dinden meşrulaştırma onayı olarak bu yapılmaktadır. Sistemin içerisinde bulunan ve bunun tarihsel olarak sürekli bir biçimde gerçekleşmesi ve yeniden üretilmesi topluluk içerisindeki kişilerin farkındalığının oluşmasını engellemektedir. Bu görünmeme hali gündelik hayatın ortaya çıkardığı sıradanlık ile açıklanabilir.

Nekropolitan alanlarında çok fazla cenin/bebek/çocuk kabirleri bulunmaktadır. Bu kabirlerin fazla olmasında geçmişteki kötü sağlık koşulları ve toplumsal cinsiyet rolleri etkili olmuştur. Kadının hamile olması ev içi

ve ev dışı görev ve sorumluluklarını azaltmamaktadır. Kadın başına düşen çocuk sayısı da fazladır. Akraba evliliklerinin fazla olması sebebiyle birçok ölüm düşük olarak gerçekleşmektedir. Aile planlanması, bakabileceği ve belli sorumlulukları yerine getirebilecek sayıda çocuk sahibi olmak olarak düşünülmemektedir. Doktor ve eczacılar ile yapılan görüşmelerde korunma yöntemi olarak çoğunlukla prezervatif, yani herhangi bir kişi kimyasal almadan ile korunmak yerine doğum kontrol (ertesini gün hapı) hapı tercih edilmektedir. Kadının bu kadar ağır kimyasallar içeren ve hormon dengesine zarar veren ilaca maruz kalması ayrıca bunu kullanırken de bilinçli ve zamanında almayı anne karnında ölüm ve ölü doğuma sebep olmaktadır. Fakat tüm bunlara rağmen kabir taşlarının malzemesinden ve eski olmasından anlayacağımız üzere (ulusal istatistikler de bunu desteklemektedir) 1990 ve öncesine ait cenin/bebek/çocuk kabirleri fazlayken yeni en azından milenyuma ait olduğu anladığımız mermer ve türevlerinden yapılmış aynı gruba ait kabirler daha azdır. Bu kabirler kimliksizdir yani kabir taşlarında herhangi bir bilgi yoktur. Toplum karşı sorumluluğu olmayan bu bireylere karşı toplumda da sorumlu davranmamaktadır. Olumsuz durum ve koşullarda ilk kurtarılması gerekenler listesinde olan çocuklar söz konusu nekropolitan olduğunda ilk unutulacaklar listesine dâhil olmaktadır.

Nekropolitan alanlar incelenirken var olmasını beklediğimiz heterotopya alanları ne yazık ki yoktur.1881'den 1938 yıllara kadar bölgede; Hristiyan, Ezidî, Keldani, Musevi, Asuri vb. dinlerine mensup kişilerin olduğu; bunlarla ilgili davalara, yazışmalara konu olan olaylar Osmanlı belgelerinden de bilinmektedir. Bu farklı etnik ve dinlere inanan insanların mezarlıklarının olmaması iktidar araçlarının kolektif bir öfke ile bu nekropolitan alanları ortadan kaldırmıştır. Hatırlama unsurunun en önemli bileşeni olan mekânın ortadan kalkmış olması unutmayı kolaylaştırmıştır. Yine bu gruplara ait dört kilise de ortadan kaldırılmıştır. Hatıralar soyut mekâna ve parçalı halde mutlak mekâna tutunmaya çalışarak mücadele etmektedir. Mekâna ahtapotun kolları gibi tutunan ve onu yutmaya çalışan iktidar ve onun araçlarının geliştirdiği stratejiye karşı zayıf taktik sergilenmekte ve hatırlanmak için elinden geleni yapmaktadır.

Teşekkür

Oda arkadaşı olarak bana katlanan ve bu çalışmadan doğan başka bir çalışmaya bana ortaklık eden Ömer Kucak'a ve saha çalışması süreci içerisinde benimle birlikte olan değerli arkadaşım Hüseyin Karakuş'a teşekkür ederim. Çalışmanın en dağınık haline maruz kalan ve önerdiği kavram (mekâna iz bırakmak kavramı için minnettarım) ve kaynaklarla birlikte çalışmayı sağlam bir zemine oturtmama yardımcı olan değerli hocam Polat Alpman'a minnettarım. Genel çerçeve içerisinde değerlendirmelerini benimle paylaşan ve kaynak önerisinde bulunan değerli hocam Sema Erder'e, feminist bakış açısıyla değerli yorumlarını benimle paylaşan değerli hocam Funda Şenol Cantek'e, nekropolitan kavramını İstanbul'la Yüzleşme Denemeleri eserinde ana hatlarını keşfetmeme yardımcı olan ve çalışmayı değerlendirip görüşlerini ifade eden değerli hocam Jean François Peouse'ye, her zaman yanımda olan ve beni fikirleri ile aydınlatan yoldaşım değerli hocam Ayla Deniz'e içten duygularıyla teşekkür ederim.

EXTENDED ABSTRACT

A Look at Life from the Space of Death: Understanding Class, Power and Gender through Siirt City Necropolis

*

Muhammet Öksüz
Siirt University

Burial sites tell the story of not only the lives of the deceased, but that of many other things that do not meet the eye at first glance (La Pérouse, 2016, p.231). Other than the people that lie beneath them, burial sites and gravestones also reveal facts about the descendants of the deceased who get the graves made: their social status, artistic views, culture, religious beliefs, lifestyles, and perceptions of geography and death (Elitez, 1996). Burial sites also offer clues about a society's cultural history and the other cultures that it is in touch with. These sites sometimes console and are mostly seen as a final resting place (Tuan, 2015, p.97). The way people die, their memories, lifestyles, political and ideological views, cultural memberships and identities (Sağır 2017, p.23) often become part of these sites. Elaborate gravestones are symbols of their consumers' financial power and emphasize class differences. In addition, the location of burial sites in the physical space depends on the social and economic value of the site.

Method

This study offers a reading of class, gender and power over necropolises. To this end, field studies were undertaken in four city cemeteries located in the center of Siirt: Sheikh Musa, Sheikh Süleyman, Sheikh Devğa and Zevye cemeteries. There are other necropolitan areas as well in this city; however, they fall outside the scope of the study as most of them are small sites which have been allocated to a certain family. The cemeteries examined in this study, on the other hand, are free and open to burials from all segments of the society. Qualitative in-depth interviews have been held

with four cemetery guards and a grave digger working at these burial sites. These people all have fathers and other relatives doing the same job before them, and they worked in the cemetery as children. They therefore have an understanding of the experiences of those before them. At the time of the study, they had a minimum work experience of 8 years and a maximum experience of 13 years. The interviews were audiotaped and the scripts were used for descriptive analyses.

Class and Power in the Necropolis

As the prophet of Islam was Arabic, its sacred book was written in the Arabic language, too. It is believed that the language of heaven is also Arabic, and the Arabic race has been blessed. As people buried in Islamic shrines are Arabs, they are surrounded by people who were also included in this group. The primary criteria which determine spatial proximity to a shrine are blood relation and lineage. As people buried in shrines used to be the heirs or followers of certain religious traditions and were influenced by certain schools, two shrines generally do not share a common space. Where they do, the schools of influence and other sources are also common. The graves around shrines generally share the same last name, and those with different last names share the same lineage through marriage. Hierarchizing from the family to relatives and to ethnic group reflects *Altruist Emotions* defined by sociobiology (Barker 1981). Within such spaces, the tomb of a sheikh is shaped as a sarcophagus and placed higher than others. For instance, the tomb of Sheikh Suleyman is positioned at the highest point of the cemetery. Being higher than others signals class and status, as shown by the fatwa that graves should not be elevated “*more than one handspan*”. Whatever group, class or status a person is thought to belong to, this becomes communicated visually. If the elevation and depression of a thing is relational, this represents class and status. Shrine entrances are at the same time cemetery entrances, possibly because this is the original spot where a cemetery starts to form. When the connections between shrines, their spatial organization, class, race and lineage are considered and shrines are replaced by public buildings such as universities or hospitals, it can be seen that the same race, class, lineage and relative relations continue in these places.

People often acquire their status from birth. Not only does the acquisition of certain statuses require effort, but they are in fact metaphorically not acquirable. Male gravestones with the image of a fez or turban on them reflected the daily life status of these people. A stone with a fez often referred to public service and belonged to an Ottoman “statesman” (man because there were no women in these positions). One depicting a turban represented a sayyid, landlord or sheikh. Similarly, green pieces of cloth tied onto gravestones also represented a sayyid. Graves also carry the signs of belonging to a place or being a student. As there has been a shift regarding the professional perception of social status on gravestones after the 1990s, professional titles such as manager, teacher, engineer or veterinarian can be seen on graves dated thereafter.

Even though there is no spatial difference between Koçer and Kurdish cemeteries, their epitaphs differ. As displaced people usually develop a sense of identity and belonging to their places of origin, the names of their villages or towns appear on the gravestones of those who participate in migrations. The process of migration transforms a space that would normally be spatially fragmented into family cemeteries, and creates one big cemetery reserved entirely for people of the same village or town. Each group of administrative unit is further subdivided into groups of families. This is particularly evident in Sheikh Musa cemetery. Most people lying there came from Siirt’s town of Eruh and its villages. This is undoubtedly because the highest number of village evacuations happened in Eruh during times of displacement. As the Koçer are nomads and have been forced into settled life, they may not have developed spatial belonging. Their lifestyle and oral culture may have caused them to stay away from space and spatial symbols. Involuntary mass movements cause generations of people forced into migration to feel alienated, and lead to the formation of “diaspora – internal diaspora” (Erder, 2018, p.75-141).

The materials used in making gravestones are also hierarchical. In fact, it is not the material that is hierarchical. Naturally, materials in an absolute space do not form a hierarchy, but when they become a part of a social space, they exist within a hierarchy and class. Therefore, gravestone materials suggest class, status, hierarchy and power depending on whether they are local or imported from another place. They offer clues about the durability, value or elegance of the structure. The quality of the stones

erected at a burial site may signal durability against time, but also offer information about the social status of the deceased (Denizcan, 2018). The function of a gravestone thus varies depending on where it comes from, how it is shaped and how the society views its material.

The Necropolis and Gender

It is a well-known fact that women are not given attention in the historical process as their knowledge and experiences are not seen as reliable. While male shrines are used for traditional and ordinary rituals such as prayer or asking Allah for a grant with the mediation of the holy person lying beneath the tomb, those who visit Sheikh Zeynep Shrine ask for their children to stop wetting their beds or getting night terrors, or ask the help of Allah for the conception of a baby. Not surprisingly, almost all visitors to Sheikh Zeynep Shrine are women. The rituals of tying pieces of cloth on trees or leaving amulets developed in this shrine. Such is the status attached by the society to a female sheikh who was an expert on hadiths and used to write poetry. Just as marriage, child bearing and caregiving control and shape women's lives, a similar case appears at times of death. Not being able to conceive is considered a deficiency, and the visitors to Sheikh Zeynep Shrine are almost exclusively women as they are the primary caregivers for children. Since the lack of a child is seen as the fault of the woman alone, the husband does not have to visit the shrine. It is the woman who must seek for a solution to this problem because, otherwise, it may lead to the arrival of a second wife or to widowhood. This may be viewed as a patriarchal bargain and a tactic played by the weak when faced with power. Indeed, daughters are not considered as offspring as they will one day marry and leave the family. One of the participants referred to the grave of an acquaintance by saying, "See, this man died at age 25. He was an only child. He had three sisters". In such a society, being a woman does not even involve being someone's child. As this patriarchal society prioritizes male children and girls leave the home when they get married, the question "how many children have you got?" only draws the number of male children as a response. Despite these, women carry the codes of the patriarchal system and they also produce and transmit this system to the future, just as men do. What gets women/men to act like this is the

gender regime. By wanting male children more than men (husbands, grandfathers) do, by defending the tradition of fellow women not receiving family heritage, and by excluding women with no male children even more strictly than men do, women also use patriarchal bargaining and tactics in order to protect their own position at the cost of anything.

Conclusion

Even though societies agree that death comes to everyone equally, their ideas on death and afterlife give way to inequality. People die the way they live. Death is a power field constructed over space. Historical and spatial readings of necropolitan areas can be made. In these spaces, the way of death, its rituals, areas and styles of socialization are related to class, status and power. In the ordinary experiences and familiar flow of daily life, it is natural that class, status, power relations and reproduction styles may be ignored. When death and cemeteries are carefully scrutinized and supported by theory, these relations may be understood.

The symbols on gravestones, the position of graves, the height of a grave in relation to others, the quality and shape of the gravestone material are all indicators of status and class. Additionally, it is also possible to read gender in necropolitan areas. Gender analysis is easy in cemeteries and their surrounding areas, institutions and connections. Women face sexism everywhere, ranging from care services to their deathbed, from their death announcements to burials and the depths of their graves. Discrimination is evident in the shape, height and dimensions of their gravestones, and the symbols depicted on them. Thus, inequality spills over to the “*other world*”.

While women do more cemetery and shrine visits than men and are thus more involved in religion, the same religion is used to exclude them. There are even tombs where women are not allowed. Women can only visit without entering them. Further, women can only be buried close to a shrine, which is an indicator of status and class, through their spouses and relatives. While male gravestones are given symbols of class and status such as a turban, female graves do not have such symbols. In line with the belief that women are sinners and their decomposing bodies emit worse smells than those of men, they are also buried deeper than men. At the

same time, they can also be buried deeper for fear of necrophilia as a social design.

Unfortunately, the heterotopia areas expected in necropolises do not exist. Even though Ottoman documents show that Christians, Ezidis, Keldanis, Jews and Assyrians lived in this region from 1881 to 1938, cemeteries belonging to these groups have been eliminated.

Kaynakça / Reference

- Alpman, P.S. (2016) *Esmer yakalıları kent-sınıf-kimlik ve Kürt emeği*, Ankara: İletişim Yayınları.
- Altan, A. (2007) *Beykoz Yuşa türbesi bağlamında türbe ziyaretlerinin psiko-sosyal yönden incelenmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi, İstanbul.
- Anderson, B. (2017) *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Arslan, E. (2019) Siyasi partilerde cinsiyetin izini sürmek; AKP, CHP, MHP ve HDP örnekleri. *Fe Dergi* 11, 1, 59-76.
- Balibar, E. ve Wallerstein, I. (2017) *İrk ulus sınıf: Belirsiz kimlikler*. (N. Ökten, çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Barker, M. (1981) *The new racism: Conservatives and the ideology of the tribe*. Yer: Junction Books.
- Bauman, Z. (2012) *Ölümlülük Ölümsüzlük ve Diğer Hayat Stratejileri* (9. baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baykal, D. (1970) *Siyasal katılma: Bir davranış incelemesi*, Sevinç Matbaası, No: 302.
- Becker, S.H. (2017) *Peki ya Mozart? peki ya Cinayet? Vakalar üzerinden akıl yürütmek* (Ö. Alioğlu Türker, E. Arıcan Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Berk, S. (2006) *Zamanı aşan taşlar: Zeytinburnu'nun tarihi mezar taşları: Envanter*. Zeytinburnu Belediyesi.
- Blank, H. (2014) *Bekâretin" el değmemiş" tarihi*. (E. Ergün Çev.) Ankara: İletişim Yayınları.
- Briggs, C. L. (1986). *Learning how to ask: A sociolinguistic appraisal of the role of the interview in social science research* (Vol. 1). England: Cambridge University Press.

- Certeau, M. (1988) *The writing history*, New York: Colombia University Press 100.
- Certeau, M. (2008). *Gündelik hayatın keşfi: Eylem, uygulama, üretim sanatları*. Dostkitabevi.
- Chambers, I. (2014). *Göç, kültür, kimlik*. (İ. Türkmen ve M. Beşikçi Çev.) İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Cornell, R. W. (2016) *Toplumsal cinsiyet ve iktidar*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Deniz, Ç. (2015). *Hafıza yelpazesi: Toplumsal hafıza bağlamında Hindistan Kızılay heyetleri*. İstanbul: E Yayınları.
- Denizcan, M. (2018) *Ailelerin defin yeri belirleme sürecinde "memleket" tercihi ve etkileyen faktörler: Bursa/Gemlik örneği* ,Yüksek Lisans Tezi,Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Doğan, N. (2006) *İkiztepe ilk tunç çağı mezarlık buluntularının sosyokültürel açıdan değerlendirilmesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Durkheim, E. (2002) *İntihar:Toplum bilimsel İnceleme*, (Ö. Ozankaya Çev.), İstanbul:Cem Yayınevi.
- Elitez, G. (1996) *Türk mezar taşlarında bitki motifleri*, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulamalı Sanatlar Ana Sanat Dalı Seramik Programı, İstanbul.
- Erder, S. (2018). *Zorla yerleştirmeden yerinden etmeye: Türkiye'de değişen iskân politikaları*. İletişim Yayınları.
- Goffman, E., (2018) *Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar*. Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Grosz, E. A. (1990) *Judaism and exile: The ethics of otherness*. *New Formations* 12,81.
- Güller, A. (2015) *19. Yy. arşiv belgelerine göre Osmanlı toplumunda intiharlar*, Master's thesis, Ordu Üniversitesi, Ordu.
- Hancock, B., Ockleford, E., ve Windridge, K. (2001) *An introduction to qualitative research*. Trent focus group.England: Universty of Birmingham.
- Hutton, P. H. (1993) *History as an art of Memory*. USA: University Press of New England.

- Kalafat, Y. (2006) Siirt yöresinde yatırırlar etrafında şekillenmiş halk inanç-
ları ve kesik baş motifi. *Geçmişten Günümüze Uluslararası Siirt Sem-
pozyumu*, 24.06.2016, Siirt.
- Kandiyoti, D. (2015) *Cariyeler bacılar yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönü-
şümler*. Yer: Metis Yayınları.
- Kılıççoğlu, C. (2013) *Veleye: Siirt*. Ankara. Kadioğlu Matbaası
- Kılıçkaya, D. (2017) Belleğin kış uykusu ve bellek üzerine düşünceler (T.
Ermen, ve S. Özaloğlu Der.), *Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek,
Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar* içinde (37 – 39). İstanbul: Koç
Üniversitesi Yayınları
- Kocaçalışkan, İ. (1999) Mezarlıklara dikilecek bitkiler ve çevre sağlığı ba-
kımından önemi. *Geçmişten Günümüze Mezarlık Kültürü Ve İnsan
Hayatına Etkileri Sempozyumu*, 20 Aralık 1998 - AKSM - İstanbul (s.
443–445).
- Koyuncu, R., Güvelioğlu, İ. G. ve Gümüş, N. (2009) *Rize-İyidere ilçesi tarihi
mezar kitabeleri*. Rize:İyidere Kaymakamlığı Kültür Yayınları.
- La Pérouse, J. F. D. G. (2016) *İstanbul'la yüzleşme denemeleri: Çeperler, hare-
ketlilik ve kentsel bellek*. : İletişim Yayınları.
- Lefebvre, H. (2015) *Gündelik hayatın eleştirisi II gündelik hayat sosyolojisinin
temelleri* (I. Ergüden Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lefebvre, H. (2016) *Mekânın üretimi*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- MacKinnon, C. A. (2015) *Feminist bir devlet kuramına doğru*, (T. Yöney, ve
S. Yücesoy Çev.) İstanbul: Metis.
- Marx, K., ve Engels, F. (2003) *Komünist manifesto*, (L. Kavas Çev.) İstan-
bul:İthaki Yayınları
- Mollaer, F. (2018) *Tekno muhafazakârlığın eleştirisi:Politik denemeler*. Ankara:
İletişim Yayınları.
- Mutlu, M. (2006) *Siirt mezar taşları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi
Anabilim Dalı, Van.
- Nora, P.(2006) *Hafıza mekânları*. (M. E. Özcan Çev.) Ankara:Dost Kitabevi
Yayınları.
- Obuz, Ö. (2017) *Siirt'in cumhuriyet serüveni (1923 – 1950) Gelenek, modernite,
milli kimlik*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Sağır, A. (2017) *Ölüm sosyolojisi*. Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Savur H. (2010) *Siirt'in sosyal ve ekonomik yapısı (1312-1317/1894-1900, 420 Nolu Siirt Şer'iyeye sicil defterine göre)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Simpson, St. J. (1995). Death and burial in the late Islamic near east: Some insights from archaeology and ethnography, In (S. Campbell ve A. Green Ed.) *The Archaeology of Death in the Ancient Near East* (240-251), Oxford: Oxbow Books.
- Soja, E. (2017) *Post modern coğrafyalar eleştirel toplumsal teoride mekânın yeniden ileri sürülmesi* (Y. Çetin Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Spellman, W. M. (2017) *Ölümün kısa bir tarihi* (A.B. Pekiner Çev.) İstanbul: Can Sanat Yayınları
- Stavrides, S. (2016) *Kentsel heterotopya. Özgürleşme mekânı olarak eşikler kentine doğru.* (A. Karatay Çev.), İstanbul: Sel Yayıncılık
- Stratus, A. L. (1987). *Qualitative analysis for social scientists*. England: Cambridge University Press.
- Sturken, M. (2002) Memorializing absence. *Understanding September*, 11, 374-84.
- Taşdelen, M. (2006). *İnanç açısından intihar* Doctoral dissertation, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Thompson, E. P. (2017) *Dayanışma ritüelleri, kültür ve toplum: Güncel tartışmalar* (N. Yavuz çev.) İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Tuan, Y.F. (2015) *Bir kurucu unsur olarak kaçış* (Ş. Emek Ataman Çev.) İstanbul: Litera Yayıncılık.
- Tunçel, A. (2017) Tarihi yazmak: Unutturmak ya da unutturmamak, (T. Ermen, S. Özaloğlu Der.) *Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar* içinde (21-26). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Uhri, A. (2010) *Anadolu'da ölümün tarih öncesi bir geleneğin oluşum süreçleri* (1. bsm). İstanbul: Ege Yayınları.
- Yüceşahin, M.M. ve Yazgan, P. (2017) Kentler toplumsal cinsiyetsiz değildir: Türkiye'de kentsel mekânın üretiminin feminist bir eleştirisi *Kadın:Kadın Araştırmaları Dergisi*, 18 (1), 85-106.

Kaynakça Bilgisi / Citation Information

Öksüz, M. (2019). Ölüm mekânından hayata bakış: siirt kent mezarlıkları üzerinden sınıfı, iktidarı ve toplumsal cinsiyeti anlamak. *OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 2908-2964. DOI: 10.26466/opus.537882